

ÁCS TIBOR

MÉSZÁROS LÁZÁR

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

SZABADVÁRY FERENC



97CS

144027

ÁCS TIBOR

MÉSZÁROS LÁZÁR

MTAK



AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

05228

Megjelent
a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával



ISBN 963 05 7396 2

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19–35.

Első magyar nyelvű kiadás: 1996
© Ács Tibor, 1996

Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvteltár 1168/19 977 SZ

TARTALOM

Ifjúsága és pályakezdése (1796–1816)	7
A huszártiszt (1816–1848)	24
Közéleti és tudományos munkássága	53
Első hadtudományi műve, 1823	59
Széchenyivel „édes honunk javára”, 1837–1844	68
A Magyar Tudós Társaság levelező tagja, 1844–1848	90
Szerepe a forradalomban és szabadság- harcban (1848–1849)	126
Az első hadügyér	127
Az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja	156
A katonai nevelés főfelügyelője	199
Fővezér és vezérkari főnök	219
Működése a számkivetésben (1849–1858)	249
Bibliográfia	297

IFJÚSÁGA ÉS PÁLYAKEZDÉSE
(1796–1816)

Mészáros Lázár 1796. február 20-án született a Bács megyei Baján. Apja Mészáros János, középbirtokos és vármegyei pénztárnok, anyja Piukovics Katalin, tekintélyes nemesi család leánya volt. Az egyszerű csallóközi paraszti sorból felemelkedő apa 1791. január 3-án nyerte el családjá számára a nemesiséget. Mészáros Lázár szerint „apám tekintetes táblabíró volt, ezenkívül szabadkai polgár, bajai nemes honorátior, Grassalkovics birtokában élt, de neme-

si kiváltságos telken uralkodott s kormányzott, emellett pacséri compossessor, tarankuti pusztabirtokos”.

Az apa 1800. április 15-i elhunytá után, mivel az anya is betegeskedett, a kis Lázár Katymárra került nagybátyjához, Piukovics János helybeli plébánoshoz. Ott nevelésével Vertalics káplán foglalkozott, aki hatásos módon bontotta ki a kisfiú nyiladozó értelmi képességeit, úgy, hogy Mészáros Lázár szerint is „alig múltam négy éves s már tudtam írni, olvasni”, és a „kis Lázi a magyar történelem előbbkelő szereplőivel és eseményeivel annyira ismeretes lőn, hogy a káplán neveltjét és

kedvencét valami csoda kisfiúnak tartották". Iskoláit Baján, Szabadkán, Pécsen és Pesten végezte.

Az ifjú Mészáros „talpraesett deák és deákos ember volt", aki a kötelező tananyagokon túl, nagy érdeklődéssel olvasta a könyveket, a történeti műveket, az útleírásokat, a latin klasszikusokat, a felvilágosodás és a francia forradalom irodalmát. A legmaradandóbb hatást Richardson, Fielding, Beccaria és Holbach munkái gyakorolták rá. Kutatta azt is: „...a francia forradalom minő benyomást tön Baján vagy tudták-e?" Világképében, mint írta, különösen a „francia encyclopaedis-

ták, naturalisták s literátorok becsületesen alá is ástak mindent". Ám gondolatvilágát más hatások is érték a rokon Szutsits Mátyás szabadkai plébános mellett. Ott annyira elmélyült a Biblia, a vallásos művek és az egyházi szertartások tanulmányozásában, hogy ötödik káplánnak nevezték el. Ez a magyarázata annak, hogy későbbi írásaiban gyakran találkozunk a Bibliából és a vallásos művekből vett idézetekkel.

Személyiségét tehát sok hatás és körülmény formálta. Mindezekelőtt a társadalmi és családi viszonyok, és az a tény, hogy korán árvaságra jutott, hogy négyéves korától egyik rokoná-

tól a másikig, iskolától iskoláig tartó vándorlása során olyan gazdag élményekre és tapasztalatokra tett szert, amelyeket egész életében nem felejtett el. Mindez hozzájárult jellemének formálásához, az egyéniségét átható kedélyességének, humorának és iróniájának kifejlődéséhez.

Az ifjú diák életében nagy szerepet töltött be az egész magyar társadalmat foglalkoztató háború és hadsereg. Az 1796 és 1813 között lezajlott hadjáratok és csaták, a győzelmek és vereségek, a magyar gyalog- és huszárezredek, melyekről igen sok szó esett családi és rokoni körökben, az isko-

lában és diáktársai között. Tanulmányai helyett egyre inkább a nemesi felkelés kiképzési és harcászati szabályzataiban mélyedt el, rendszeresen gyakorolta a lovaglást és a fegyverforgatást is. A 18 éves fiatalemberben egyre erősödött a szűkebb pátriáján túli nagyvilág megismerése iránti vágy, a mozgalmas és önálló életre való törekvés. Ennek megvalósítására abban az időben az egyedüli lehetőség a katonatiszti pálya volt. Ezért az ifjú másodéves törvényhallgató 1813-ban tanulmányait megszakítva, a számára vonzóbb tiszti hivatást választotta.

A Napóleon oroszországi veresége nyomán előállt új kato-

napolitikai helyzetben I. Ferenc cselekvésre határozta el magát. A Magyarországra is kiterjedő katonai készülődésnek kézzel fogható jele volt, hogy az uralkodó 1813. február 23-án elrendelte 60 ezer újonc gyors kiállítását. Ekkor kezdték meg a négy osztályból (osztályonként két század) és egy tartalék századból álló magyar huszárezredek kiegészítését két-két könnyű önkéntes (veles) lovasosztállyal. Bács vármegye is kiállította a maga két századból szerveződött önkéntes lovasosztályát. Mészáros Lázárt katonai felkészültsége alapján Bács vármegye 1813. augusztus 1-jén előléptette főhadnaggyá.

Kedvezően induló tiszti karrierjében két körülmény is nagy szerepet játszott: egyrészt a megyei életben nagy befolyásra szert tett rokonságának támogatása, másrészt, hogy négy évvel idősebbnek tüntette fel magát, így születési éveként minden hivatalos katonai okmányában 1792 szerepel.

A vármegyei lovasosztályt és Mészáros Lázárt a 7. huszárezredbe osztották be, melynek parancsnoka Széchenyi István gróf sógora, gróf Zichy Ferdinánd ezredes volt. Az ezred a csehországi főhadssereg kötelékében vett részt 1813. augusztus 12-től a hadműveletekben. Az ezred állománytáblázatában

1813 augusztusában találko-
zunk először Mészáros Lázár-
ral: A Zomborban állomásozó 2.
osztály 1. százada tiszti név-
sorának növedék rovatában ol-
vasható az ifjú főhadnagy neve.
1813. augusztus elejétől ok-
tóber közepéig Mészáros te-
vékenyen részt vett százada
gyorsított lovas harckiképzésé-
ben, majd a budai főhadpa-
rancsnokság rendeletére a 2.
veles osztály (ez utóbbiban volt
Mészáros százada, 199 fővel és
201 lóval) hosszú menetelés
után 1813. október 25-én beér-
kezett a Morvaországban össz-
pontosított tartalék hadtesthez.

A lipcsei csatában legyőzött
Napóleon ebben az időben a

túlerő elől a Rajna mögé vonult vissza, ellenfelei döntő hadműveletekre, Párizs elfoglalására készültek. Schwarzenberg osztrák tábornagy főhadsergének csapatai 1813. december 21-én Baselnél és Schaffhausen-nél, Kaubnál és Lahnsteinnél átkeltek a Rajnán, és megkezdték előnyomulásukat. A 7. huszárezred a II. hadtest elővédjeként harcolt.

Mészáros Lázárt tehát a hadszíntéren találjuk. A 2. veles lovasosztály 1. százada Morvaországból Bécsbe, Bécsből Salzburgon és az Alpokon keresztül Baselbe menetelt, innen érkezett meg a dél-franciaországi hadtápvonalak biztosítására.

1814 januárjától márciusig az itt folyó harcokban Mészáros ezrede is részt vett.

A háború 1814. március 30-ával, Párizs elfoglalásával véget ért. A 7. huszárezred századait 1814 áprilisában Grenoble-ban vonták össze, ahonnan májusban Turinba települt, és I. Viktor Emánuel szárd király visszatérését biztosította. 1814. június végén az ezred 2. önkéntes lovasosztálya parancsot kapott a hazatérésre. Mészáros és százada 1814. szeptember 5-én érkezett Új-Aradra, és ott 1815 márciusáig kiképzést folytatott.

Március 1-jén Napóleon part-ra szállt Franciaországban, és ez újabb háborút jelentett. Az

1815. évi háborúban a döntő hadi események a németalföldi hadjáratban és a június 18-i waterlooi csatában játszódtak le, a mellékhadszíntereken a szövetségesek rövid idő alatt visszaszorították a francia csapatokat. A Napóleon oldalára állt Murat nápolyi király 1815. március 17-én kezdte meg a támadást, és a hónap végére elérte a Pó vonalát, ahol az osztrák erők ellentámadásra készülődtek. A 7. huszárezred 1815. március 25-én kapcsolódott be a harcokba. A 2. veles osztály 1. százada Mészáros főhadnaggyal április 1-jén érkezett meg Új-Aradról az olasz hadszíntérre, ahol részt vett a harcokban, az április 21-i

Fluse Ronco-i és a május 8-i Colle di Pietra-i ütközetben.

A nápolyi hadsereg hamar összeomlott, Murat Franciaországba szökött, és az osztrák csapatok 1815. május 21-én bevonultak Nápolyba. Itt a 7. huszárezreddel Mészáros is részt vett az 1815. június 10-i győzelmi parádén, és a június 17-i ünnepségen, amikor gróf Neipberg altábornagy az ezred élén fogadta a trónját újra elfoglaló IV. Ferdinánd nápolyi királyt. Ezután Mészáros ezredes a felső-ausztriai Lambachba települt, ahonnan a veles lovasszázadok tovább meneteltek Bácsföldvárra, ahová 1816. január 15-én érkeztek meg.

Mészáros a háborúkban megtett útjáról emlékirataiban a következőket írta: „18 éves koromba midőn katonává lettem fiatal képzelettel, első beköszöntőmet a világba s ebbeni kirándulásomat Morva, Cseh, Slavonia, Bajor, Würtemberg, Baden, Helveczia, Franciaországba, ottani híres s hirtelen tetteimet, onnént Napóleon szembetalálkozására tett utam és hol Julius Cesar óta katonát nem láttak, vele találkozásomat. Nizzabani tartózkodásomat és Piemont, Lombardián, Velence, Styrián körösztüli utamat Aradig, onnét 1815-be visszafordultamat Olaszországba Bolognaig, onnét újra déli

francia részbeni tett hadjáratomat, onnénti visszafordultamat hazámba Németországon Ausztrián keresztül Zomborig". Mészáros háborús emlékeiről naplót is vezetett, sajnos e becses forrás tönkreázott, és így nem maradt meg az utókor számára.

A húszéves Mészáros Lázár főhadnagyban ekkor már megérlelődött az az elhatározás, hogy hivatásos tisztént szolgál tovább. Vonzotta a mozgalmas katonaelet, amelynek során találkozott a pusztítás minden borzalmával, de éppen a háború tette lehetővé számára, hogy bejárja számos európai ország tájait, városait, megismerje

lakosait, társadalmát, gazdaságát, kultúráját.

A háború során arról is megbizonyosodott, hogy képes katonákat vezetni, és személyesen is helytállni a harcmezőn. Tiszti minősítései szerint az 1814. és 1815. évi hadjárat alatt az ellenséggel szemben „minden alkalommal jól teljesítette a kötelességét”, és a „bátor és helytálló tiszt hírnevét nyerte el”. Háborús szolgálataért kitüntették a Hadseregkereszttel.

Mészáros Lázár főhadnagy 1816. január 25-én érkezett meg Zomborba századával, ahol végrehajtották az önkéntesek leszerelését. Ő azonban, ezredparancsnoka támogatásával,

Bécsben a cs. kir. Udvari Haditanácsnál eredményesen kérelmezte hivatásos tisztként való átvételét.

A HUSZÁRTISZT
(1816–1848)

Mészáros Lázár főhadnagyot 1816. április 1-jén áthelyezték a 7. huszárezred szlavóniai, Eszéken állomásozó tartalék századába, majd június 1-jén a Vukováron állomásozó ezredesi osztály 1. századába, ahol mint 2. főhadnagy sok energiát szentelt a szolgálat ellátására, és az idejüket leszolgált huszárok helyébe toborzott újoncok kiképzésére. 1817 októberében nagy élményben volt része, mert 17-én a 7. huszárezred tisztikara fogadta a határtartó-

mányt beutazó Ferenc császárt és Karolina Augusztá császárnőt, akik Zimonyban találkoztak Mahmud belgrádi pasával. Ugyancsak októberben tartották meg századának szemléjét, ekkorra már a század 1. főhadnagya. A főhadnagy jó viszonyban volt gróf Zichy Ferdinánd ezredes parancsnokkal, aki egyengette előmenetelét. Ennek érdekében helyezték át 1818. október 31-én a Pakracban állomásozó alezredesi osztály 2. századába első főhadnagynak.

Az itt eltöltött évek jótékony hatással voltak Mészáros főhadnagy egyéniségének fejlődésére. Sokat olvasott, elmélyült tanulmányokat folytatott. Tisztársai

nagyon megkedvelték, ami abban is kifejezésre jutott, hogy csak Lázinak nevezték. Az 1820-as év arról volt nevezetes, hogy az abszolutisztikus kormányzás Magyarországon egyre nagyobb tiltakozást váltott ki a nemeségből és a vármegyékből. Az ezzel szembeni erődemonstrációt szolgálta az 1820. szeptember második felétől október elejéig végrehajtott hírhedt pesti lovas hadgyakorlat. A 7. huszárezred is részt vett a 16 lovas ezreddel végrehajtott gyakorlaton, melyen Mészáros főhadnagy kitűnt parancsnoki és harcevezetői képességeivel.

A hadgyakorlat alatt írt, 1820. szeptember 25-i leveléből ki-

derül, hatott rá I. Ferenc rendeleti kormányzása és a megyei ellenállás, mert kifejtette, hogy neki „kétféleképpen köll szolgálni” – katonaként a királyt, ám magyarként nemzetét.

1821-ben találkozott először az életében később nagy szerepet játszó gróf Josef Radetzky altábornaggyal, aki ellenőrizte a 7. huszárezredet. Az 1824. esztendő két esemény miatt maradt emlékezetes számára. Ezredét meglátogatta Károly osztrák főherceg és a hesseni nagyherceg. A másik esemény az volt, hogy 1824 októberében elkészült minősítése, melyben ez olvasható:

„Rendfokozat: főhadnagy. Előlépett: 1813. augusztus 1-én. Elő-

és utóneve: Mészáros Lázár. Nőtlen vagy házas, gyermekkel vagy anélkül: nőtlen. Születési év: 1792. Születési hely: Baja, Magyarország. Szolgálat, hol szolgált: ebben az ezredben főhadnagyként 8 év 7 hónapot. Más ezredben vagy karban: bácsmegyei veleseknél főhadnagyként 2 év 8 hónapot. Összesen 11 év 3 hónapot. Más hatalmat: nem. Vásárolt rendfokozatot: nem. Mi volt a foglalkozása: nem volt. Van-e anyagi támogatása: igen. Egészségi állapota: jó. Kedélyállapota: komoly és megállapodott. Természetes tehetsége: nagyon sok. Nyelvismerete: németül, magyarul, latinul, olaszul, horvátul jól, franciául, görögül valamennyire. Jártassága

gyakorlaton: nagyon jó. Kiképzésben: nagyon jó. Műszaki ismeretei: nincsenek. Más tudományokból: olvasott és jártas a történelemben. Lovaglása: jó. Lóismerete: közepes. Milyen hadjáratban vett részt: 1814, 1815. Magatartása, ellenség előtt: minden alkalommal jól teljesítette kötelességét. Civilekkel: udvarias és komoly. Az ezredben: nagyon kedvelt. Alárendeltjeivel: jó és méltányos. Szorgalma és alkalmassága: igen nagy. Jó gazda: igen. Iszákos: nem. Játékos: nem. Adóssága: nincs. Kötekedő: nem. Különben a szolgálatban: igen használható. Megérdemli az előléptetést: igen rangsorban. Hányszor és milyen okból mellőzték: soha."

Ezredét 1825-ben nevezetes személy látogatta meg: Don Miguel, Portugália régenshercege. 1826 nyárutóján az alakulatot Eszéken vonták össze az elmulasztott ezred- és osztályalakzati kiképzésre. Ennek során kitűnt Mészáros főhadnagy, akit 1826. szeptember 10-én előléptettek második lovasszázadosnak, és kineveztek az alezre-desi osztály 2. százada parancsnokhelyettesének. Az 1826 októberében készült minősítése mindenben megerősítette az előzőt, de kiemelte parancsnoki képességeit, mely szerint beosztottjaival: „szigorú, jó, méltányos és őket rendkívüli módon képes vezetni”. Az új másodlo-

vas-százados gazdag ismereteit és tapasztalatait jól hasznosította: kiemelkedő teljesítményét tükrözi 1828. évi minősítése, mely szerint a szolgálatban „igen használható és megbízható”.

Az 1830. júliusi francia forradalom nyomán Olaszországban is veszélybe került a Habsburg Birodalom pozíciója. Ausztria az itáliai nemzeti mozgalmak kibontakozásának megakadályozására megerősítette csapatait. Ennek során a 15 éve Szlavóniában állomásozó 7. huszárezredet áthelyezték Észak-Olaszországba: Vukovárból 1830. október 25-én érkeztek meg Cremonába. 1831

februárjában felkelések törtek ki a Habsburg főhercegek uralkodása alatt álló pármai és modenai hercegségben, a toszkánai nagyhercegségben és a pápai államban, melyek leverésére báró Frimont lovassági tábornok, főhadparancsnok cs. kir. csapatokat vezényelt.

Mészáros százada kitűnt San Benedetto és Novi elfoglalásában, Carpi, Modena, Castelfranco, Imola, Faenza, Forli megszállásában, majd a március 25-i rimini ütközetben. Március végére az osztrák haderők elfojtották a nemzeti mozgalmat, és visszaállították a korábbi hatalmi rendszert. Ezután Mészáros százada Modenában és Cremo-

nában állomásozott. 1831 decemberében gróf Josef Radetzkyt nevezték ki lombard-velencei főhadparancsnoknak. Ez fordulatot jelentett Mészáros pályafutásában is, mivel a főhadparancsnok hamarosan felfigyelt a tehetséges huszártisztre. Radetzky 1832-től olyan korszerű reformokat vezetett be, hogy az itáliai osztrák hadsereg gyakorlatai a valóságos háborús helyzeteket megközelítő körülmények között folytak le. A 7. huszárezreddel Mészáros is részt vett az 1832. és 1833. évi hadgyakorlatokon, és minősítése szerint kitűnt a váratlan harcfeladatok megoldásában.

Mészárost 1833. június 1-jén előléptették első lovasszázadosnak, és kinevezték az alezredesi osztály 2. százada parancsnokának. Ekkor már nemcsak az ezred legkiválóbb főtisztje volt, de kiemelkedett az egész itáliai cs. kir. hadsereg főtisztjei közül is. Századával kitűnt az Európa-szerte nagy elismerést kiváltó 1834. évi valeggiói-veronai hadgyakorlatokon. Az 1834. októberi minősítése a már ismert képességein kívül kiemelte: „Becsvágyó, komoly és megállapodott. Jártassága gyakorlatokon: igen ügyes és felkészült.” És ami a leglényegesebb: „Megérdemli-e az előléptetést: Mindenképpen.” Parancsnokai

tehát feltétlenül javasolták őrnagyi előléptetését.

A következő három esztendő Mészáros első lovasszázados számára a szokásos katonai szolgálati elfoglaltságot hozta, igaz, közben herceg Heinrich Reuss-Köstritz lovassági tábornok lett az új ezredtulajdonos, és az ezred teljes törzstiszti kara is kicserélődött. Ez a nagy mozgás azt jelentette, hogy napi-rendre került Mészáros Lázár őrnagyi előléptetése. 1836 októberében készített újabb minősítése ismételten megerősítette pozitív jellemzését, és külön kiemelte: „Szikár, mindenestre erős szervezetű és igen jó az egészsége. Tudása más tudo-

mányokból: történelem, földrajz, katonai irodalom és állatgyógyászat... Megérdemli-e az előléptetést: mindenesetre." Így a 7. huszárezred rangidős első lovasszázadosának őrnagyi előléptetési javaslata, Radetzky lombard-velencei főhadparancsnok támogató soraival, a cs. kir. Udvari Haditanács elé került.

Az Udvari Haditanács elnöke, gróf Hardegg lovassági tábornok, 1837. február 9-én juttatta el az uralkodónak a „Legkegyelmesebb előterjesztést”, és az abban szereplő öt első lovasszázados rangsorában 2. helyen olvasható „Mészáros Lázár a Reuss-Köstritz huszárezredből”. Az indoklás szerint az elő-

léptetésre ajánlottak életkora arra a reményre jogosít, hogy jó fizikai erőnlétben magasabb beosztásba kerülhetnek, amiből – a nevezettek kiváló tulajdonságaiknál fogva – a szolgálat a legnagyobb előnyt szerezheti. Ezért javasolta többek között, hogy „Mészáros lovasszázadost a Reuss Köstritz-huszároktól létszámfeletti őrnaggyá léptessék elő”.

Ferdinánd császár és király 1837. március 17-én Schönbrunnban hagyta jóvá a törzstiszti előléptetéseket. 24 esztendei tiszti szolgálat után Mészáros Lázár életének jelentős fordulópontjához érkezett: Az Udvari Haditanács 1837. már-

cius 24-i rendeletével létszámfeletti 3. őrnagyként a 7. huszárezredből áthelyezte az ugyancsak Lombardiában állomásozó 5. huszárezredbe. Az ezred első tulajdonosa Károly Albert szárd király, másodtulajdonosa gróf Josef Radetzky tábornagy, az ezredparancsnok, örgróf Friedrich Fürstenberg ezredes, aki Mészárossal együtt szolgált 1814 és 1821 között a 7. huszárezredben.

Mészáros törzstiszti működését akkor kezdte meg, amikor az udvar és a kormány mindenütt forradalmi összeesküvéseket vélt felfedezni, és a birodalom gyenge pontjának, a nemzeti reformmozgalom ki-

bontakozása miatt, Magyarországot tartotta. Létszámfeletti 3. őrnagyként részt vett az ezred kiképzésében, szemléin és gyakorlatain: 1837. április 14-én Mihály orosz nagyherceg előtt mutattak be gyakorlatokat, a júliustól októberig tartó hadgyakorlatok során az ezredparancsnok megbízásait hajtotta végre.

Ezredével 1838. szeptember 8-án részt vett Milánóban Ferdinánd császár és király Lombardia és Velence királyává történő koronázási ünnepségén. 1838. december 31-én Mészáros Lázár létszámfeletti 3. őrnagyot kinevezték tényleges 2. őrnagynak és osztályparancsnoknak.

Ettől kezdve vezetnie kellett osztálya két századának mindennapi tevékenységét, törődni kellett tisztjeivel, 350 altisztjének és közhuszárjának kiképzésével, fegyelmével, ügyesbajos dolgaival. Az 1839 júliusától októberéig tartó hadgyakorlatok alatt Mészáros 2. őrnagyi osztálya a meneteket, a század- és osztálygyakorlatokat, a támadó és védelmi lovas harcászati eljárásokat sikeresen végrehajtotta, majd a hadsereggyakorlat utáni szemle befejeztével a cremonai helyőrségbe menetelt.

1840. június 9-én igen sikeres szemle zajlott le Mészáros osztályánál, aminek törzstiszti elő-

menetel lett az eredménye: 1840. augusztus 21-én kinevezték 1. őrnaggyá. Már ebben a beosztásban érdemelte ki októberben Radetzky elismerését. Az 5. huszárezred iskoláján 1840–41-ben olyan kiválóan oktatta a tábori szabályzatot, hogy előljárói újabb dicséretben részesítették. 1841-ben teljesen kicserélődött az 5. huszárezred közhuszárállománya, az öreg huszárok leszereltek, és 1500 újonc érkezett az alakulathoz. A huszárújoncok kiképzése és irányítása sok munkát adott. 1842 júliusától októberéig osztályával kiemelkedő teljesítményt ért el a hadgyakorlatokon, melyek során a 7. huszárezred 1500 ka-

tonája lovasrohamot hajtott végre a szintén 1500 fős 5. huszárezred (közte Mészáros 350 fős 1. őrnagyi osztálya) ellen, amelyet az sikerrel hárított el. Eredményesen zárultak számára az 1843. évi hadgyakorlatok is.

A 48 éves Mészáros katonai pályafutásában jelentős állomás volt az 1844-es esztendő. Elöljárói nagy meglegedésére bizonyította parancsnoki tehetségét osztálya színvonalas kiképzésével és a gyakorlatok kiváló végrehajtásával. 1844. október 17-én megtudta, hogy elő fogják léptetni alezredesnek. Radetzky 1844. szeptember 20-i felterjesztésében azt javasolta, hogy

nevezzék ki Mészárost ezredparancsnoknak, ám az Udvari Haditanács másként vélekedett. A haditanács elnöke 1844. november 16-i előterjesztésében elismerte, hogy: „E jeles őrnagy rendelkezik az ezredparancsnoksághoz szükséges kitűnő személyi adottságokkal, de vagyoni helyzete miatt ezen jelentős kiadásokkal járó előléptetés nem kívánatos. A jelen körülmények között az Udvari Haditanács alázatosan csak azt a javaslatot teheti, hogy Őfelsége ezt a méltó őrnagyot ezredében majd a megüresedő alezredesi rendfokozatra ajánlja.” Ferdinánd császár és király 1844. december 16-án saját kézjegyé-

vel jóváhagyta az előterjesztést; így lépett elő Mészáros Lázár első őrnagy alezredessé. Ezt az Udvari Haditanács 1844. december 19-i rendeletével tudatta az illetékes parancsnokokkal.

Ezredparancsnok-helyettesi működését 1845. január 16-án kezdte meg a tisztikar és a legénység nagy meglegedésére. Helyzetéről Antal bátyjának 1845. július 25-én írt levelében ez olvasható: „Obesterem, 4 generalis üres hely levén 5-6 hét múlva general lesszen, innént kezdve két hó múlva, ki fog tetszeni hogy akarnak e obesternek tenni, ha nem, úgy jövő évben látjuk egymást, ha igen akkor csak 47-ben. Sok bajjal kez-

dem új pályámat mivel obestem, szabadságra menve, nekem hagyta az idei fegyvergyakorlást és pedig Milánóba, hol a vicekirály 1-ső szülöttje herczeg Leopold alattam, velem fogja tanulni lovassági kötelességét."

Ebben az időben azonban már folyamatban volt ezredesi előléptetése és ezredparancsnoki kinevezése. Radetzky tábornagy 1845. augusztus 14-i előterjesztésében az Udvari Haditanács elnökének ajánlotta „Mészáros alezredes urat ezredesnek és ezredparancsnoknak javaslatba hozni". A tábornagy annyira biztos volt a kinevezésben, hogy azt 1845. augusztus

27-én közölte Mészároossal, aki két nap múlva megírta József unokaöccsének: „Tegnapelőtt neveztettem ki Obesternek, ad köszöntésemmel tudtára atyádnak.” Az Udvari Haditanács csak 1845. szeptember 23-án terjesztette az uralkodó elé a kinevezési javaslatot, melyben gróf Hardegg megjegyezte, hogy Mészáros „egyike a legdisztingváltabb huszártörzstiszteknek. Ezredparancsnoki alkalmasságáról ennél a csapatnál meggyőződtem, és csak ismételni tudom, hogy a legmagasabb szolgálat érdekében igen kívánatos kinevezése.” Ferdinánd császár és király 1845. október 20-án írta alá az

előterjesztésben: „Kinevezem a Szardíniai királyi huszárezred ezredesévé és ezredparancsnokká Mészáros Lázár alezredest.”

Az Udvari Haditanács 1845. október 24-i rendeletével együtt küldte meg az uralkodó és a haditanács elnöke által aláírt díszes kinevezési diplomát. Mészáros gyors, 10 hónap alatt kétszeri előléptetését az évente megjelenő katonai sematizmus sem tudta követni, mert még az 1845. éviben is mint az 5. huszárezred első őrnagya szerepelt. Ha viszont a következő évek katonai sematizmusának a 12 huszárezreddel foglalkozó részét tanulmányozzuk, érde-

kes dolgot fedezhetünk fel. A többi ezred parancsnoka báró, gróf, herceg vagy több érdemrenddel kitüntetett ezredes, egyedül Mészárosnak nem volt arisztokrata címe és érdemrendje, viszont ő volt a hadsereg egyetlen olyan ezredparancsnoka, akit levelező tagjává választott hazája tudományos akadémiaja. Ez a hivatalos katonai szemantizmusban így olvasható: „Mészáros Lázár ezredes (a Magyar Tudós Társaság tagja), ezredparancsnok.”

Egy 1847. március 4-i levelében megjegyezte, hogy a „postaló gyanánt szolgáló ezredesnek sok dolga mellett” nem könnyű tudományos

kérdésekkel foglalkoznia. Ezredével kiválóan szerepelt az 1847. évi hadgyakorlatokon, amely lényegében az erősödő nemzeti mozgalmak megfélemlítését szolgálta. 1847. október 30-án készült el a Radetzky tábornagy által jóváhagyott, igen találó katonai portrét rajzoló minősítés, amely olyan parancsnokot mutat be, aki alkalmas magas vezetői beosztás eredményes ellátására. „Mészáros ezredes rendkívül rátermett, kiváló ezredparancsnok, és minden tulajdonsága megvan ahhoz, hogy mind háborúban, mind békében rendkívül használható tábornokká váljon.”

Ebben az időben Mészáros felismerte, hogy nemcsak Itáliában, számos európai országban is robbanásig feszült a helyzet, és mint 1847. november 24-i levelében megállapította: „...egy európai esetre vár, hogy kitörjön, mitt hozzand a tavasz nem tudom.”

Az itáliai események 1848. január elején kezdődtek a milánói „dohánylázadással”, az osztrákok által forgalmazott dohánytermékek bojkottjával. A felhalmozódott ellentétek az 1848 februárjában Párizsban kitört forradalomhoz vezettek, melynek hatására Európa-szerre és a Habsburg Birodalomban is felkelések kezdődtek. Már-

cius 15-én győzött a magyar forradalom, és március 18-án Milánóban is megkezdődött a nemzeti felkelés. A négy napig tartó heves utcai harcokban Mészáros ezrede is részt vett. Annak a hírére, hogy Károly Albert szárd király hadat üzent, és hadserege Milánó felé tart, a cs. kir. csapatok kiűritették a várost. Radetzky megbízásából Mészáros készítette elő az alakulatok Lodiban való elhelyezését, de onnan a túlerő elől április elejére Veronába vonultak. Mészáros ezredével sikeresen szerepelt az 1848. május 6-i Santa Lucia-i csatában, melyben Radetzky olyan súlyos vereséget mért a szárd hadseregére, hogy

az az osztrákok számára kedvező fordulatot idézett elő a katonai helyzetben.

Ám ekkor Mészáros sorsában és további pályafutásának alakulásában már nem az itáliai, hanem a magyarországi események váltak meghatározóvá.

KÖZÉLETI ÉS TUDOMÁNYOS
MUNKÁSSÁGA

Mészáros Lázár nemcsak katoná volt, hanem tudós is. Katonai minősítéseiből egyértelműen kiderülnek tudósi jellemvonásai és képességei. Már a múlt század utolsó harmadában is megállapították az életét vázlatosan összefoglaló írások, hogy a katonai pályán „csakhamar a sereg tudományosan művelt legjelesebb tisztjei közé sorolták”. Mészáros Lázár önmagáról nagyon szerényen azt állította: „nincs agyamnak constructivitása vagyis építészeti,

azaz összeállítási műszere". Ez az állítása így nem igaz, mert tudományos életműve éppen az ellenkezőjét igazolja.

Mészáros tehetséges személyiség, tudósi és gondolkodói alkat volt. Alaptermészetét az állandó tudásvágy és a sokoldalú érdeklődés jellemezte. Fiatal korától kezdve kíváncsian szemlélte, tanulmányozta a világot, és mohón nyúlt az ismeretek fő forrásához, a könyvhöz. Szenvedélyes olvasó volt, aki a dolgok, a jelenségek megismerésénél nem állt meg a felszínen, hanem a mélyebb felismerésre törekedett.

Sokirányú volt tudományos érdeklődése, sok energiát fordít-

tott a tudományok szinte minden ágára, de tudományos tevékenységének, alkotó munkájának középpontjában mindig a hadügy és a gazdaság állt.

Érdekes, hogy Mészáros Lázár közéleti és tudományos karrierje akkor kezdett emelkedni, amikor az abszolutizmus minden görcsös erőfeszítése ellenére a magyar reformellenzék jelentős sikereket ért el a polgári átalakulásért folyó harcban. Már szlavóniai, de különösen itáliai tartózkodása óriási hatással volt szellemi fejlődésére. Ebben az időben elmélyülten tanulmányozta az irodalmat és a tudományt. Élénk figyelemmel kísérte a pezsgő hazai életet, a

reformkísérleteket, Széchenyi István vállalkozásait, az országgyűléseken „a nemzet, vagyis inkább a karok és rendek katonamagyarosítási óhajtasát”. Kiemeli Széchenyi István működését, megállapítva, hogy akit „a Hitel, a Világ, a Lovakrul, a Stadium stb. könyvei miatt eleinte a fél- és a régiben trespedő honi értelem megtámadott, de midőn taglalásba vették eszméit és azt az életben találttal hasonlítani kezdték: kibékültek, állításai igazságát átlátták, s hogy ő Magyarhon első embere, – elismerték.”

A művelt és elmélkedésre hajlamos Mészáros közben sokfelé érdeklődött, rendszeresen

olvasta a német, francia, olasz és angol nyelvű új tudományos, szépirodalmi, filozófiai, politikai és hadtudományi műveket és a különböző lapokat. Főleg hadtudományi, gazdasági és társadalmi kérdések foglalkoztatták. Nézeteinek alakulását nyomon követhetjük a tudományok számos szakterületébe vágó, részint nyomtatásban, részint kéziratban maradt írásaiban, jegyzeteiben.

Első komolyabb irodalmi próbálkozása 1816–20-ra nyúlik vissza, amikor Szlavóniából rendszeres levelezést folytatott Antal bátyja feleségével oly módon, hogy leveleinek folyóirat formát adott. Ezekre sógornője

hasonló módon válaszolt. Ezen írások olvasói az alezredesi osztály tisztjei voltak, akik észrevételeikkel elősegítették Mészáros eszméinek, gondolatainak kibontását, írásba foglalását. (Sajnos korabeli naplójához hasonlóan, ennek a kéziratos irodalmi folyóiratnak a számai is elvesztek az utókor számára.)

Mészáros értette az asztrológiát, szerette a kémiát, de mindenekelőtt nagy pomológus, dinnyetermesztő és mezőgazdász volt, aki 1816 és 1829 között Szlavóniában dinnyenemesítéssel és -termesztéssel is foglalkozott. Mint szenvedélyes „koca dinnyész – írta –, szeretvén a kérdéses gyümölcsöt,

sokat s jót is természettem". S büszke volt arra, hogy a „tökben oltott görög dinnyével 1826–1827-ben Slavóniában magam is sikerrel próbáltam, mert nagyságra félakót túl haladva, görög dinnye alakú tököt nyertem, a szemnek élvezet szereztem. Örültem tovább, hogy Mészáros Lázár kapitány slavóniai dinnyefaj 1829 óta, olly derekassan megtartotta jóságát."

ELSŐ HADTUDOMÁNYI MŰVE, 1823

Az abszolutizmus támadásával szembeni rendi ellenállás 1823-ban érte el csúcspontját, és az országban feszült helyzet ala-

kult ki. Ez a tény mindenképpen befolyásolta Mészáros abban, hogy elkészítse százada, az alezredesi osztály 2. százada altisztjei és közhuszárjai számára magyar nyelven a hazafiság szellemétől áthatott, népszerű hadtudományi munkáját. E művében fejtette ki először nézeteit a háború, a hadsereg, a lovas fegyvernem, a katonai kiképzés, nevelés és fegyelem alapvető elveiről és szabályairól. Mészárosnak ezt a kéziratot munkáját az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzik, a szerző nevének feltüntetése nélkül a következő címmel: *A szolgálatot illető szabá-*

sok kérdésekre és feleletekre foglalva a közvitézeknek és altiszteknek számára. A puskázásról, strázsa és őrállásról, czirkálásról, és az altisztek kötelességeiről egyben foglalt kiadás, 1823. Ezt a nyolcadrét nagyságú, 183 számozott fólió terjedelmű munkát Mészáros nyomtatásban is közre akarta adni, de az akkor nem volt lehetséges, csak 1849-ben jelenhetett meg Pesten *Huszárok kézikönyvecskéje. Oktatási szabályul altisztek és közvitéznek számára* címmel.

A 27 éves főhadnagy munkája elkészítéséhez felhasználta kora hadtudományi műveit és katonai szabályzatait, de bőven merített saját szolgálati tapaszt-

talataiból is. A munka két fő részre oszlik: az első rész a „Békeidőbeli oktatás” címet viseli és nyolc fejezetben tárgyalja a témakör legfontosabb kérdéseit. Kifejti gondolatait általában a katonaságról és a katonai pályáról, az alárendeltségről és engedelmességről, a közjó iránti akaratról vagy a jó közszellemről, a közvitéizről, a káplár-ról és kötelességeiről, az altisztekről, a zászlótartóról és a strázsamesterről. Ebben a részben fogalmazza meg álláspontját a katonaságról, amely szerint: „Azon tiszteletre és becsülésre méltó tekintélyes rend, melly a haza védelmére és oltalmára rendeltetett.” Részlete-

sen bemutatja a legszükségesebb katonai erényeket és a katonai magatartás fontos jellemzőjének tartja, hogy „a katona mindenkor erkölcsös, komoly és csendes magaviseletű legyen, senkit gorombán vagy nyersen meg ne támadjon, a békés polgárokkal és földnépével, mint a melly őt saját keresményéből táplálja, élelmezi és ruházza, szép egyetértésben éljen”. A munka első része összefoglaló kérdésként azt teszi fel: Mi tulajdonokról ismerhetni meg a derék katonát? Felelete találó és ma is érvényes, amikor a jóra való katona tulajdonságairól a következőket írta: „józan és erkölcsös élet,

nyíltszívűség, igaz és becsületes bánásmód az emberekkel, hűséges szolgálat zászlóalja és ezrede iránt; továbbá azon hiedelem és meggyőződés, hogy a derék katona készebb lesz életét feláldozni, mintsem hogy kötelességét, szolgálatát elhanyagolja s becsületén legkisebb csorbát is üssön; mindennek előtt pedig fényes tulajdona a katonának a harczos szellem, nemzetének, hazájának s alkotmányának hő szeretete.”

A munka második része, a „Háború időbeli oktatás”, kilenc fejezetben fejti ki a háborúról, a hadszíntérről, a menetéről, az őrségekről, a járőrökről, az ütközettről tételeit. Érdekesen

határozza meg a háborút: „Mi a háború? A háború két vagy több más seregnek ellenségeskedése. Hányféle a háború, katonai szempontból? Kétféle: támadó és védő. Miben határozatik mégis végczélja mindkét háborút illető cselekvésünknek? A diadalban vagy győzelemben, azaz vagy saját hasznunk elérésén, vagy az ellenség haszna hátráltatásán s akadályozásán törekszünk. Mi a védő háború? Olly háború, mellyben megelégszünk az ellenség megtámadását megsemmisíteni, vagy pedig állásunk, hazánk vagy tartományunknak csupán védelmére szorítkozunk.” A továbbiakban bemu-

tatja a hadszíntér földrajzi jellemzőit, a menetek legfőbb szabályait, az elő-, oldal- és utóvéd feladatait, a tábori előőrs és a különböző őrségek kötelmeit, az őrzőjáratok szerepét, az ún. kis háború lényegét és harceljárásait. Megfogalmazza az ütközet tartalmát is: „Az ütközet azon következménye két ellenségi sereg összecsapásának, melly által fegyverét egymás ellen tettelegesen használja; s e cselekmény általában ütközetnek vagy csatának neveztetik.” Végül a hadsereg háborús helytállásának jellemzőivel foglalkozott, feltéve a kérdést: „Mi tulajdonokkal kell birnia minden hadviselő és vitéz seregnek ál-

talában?” Válasza szerint: „Vitézsége mellett, mi lelke a háborúnak, s mi nélkül katonát nem is képzelhetni, a seregnek még e három főtulajdonnal kell birnia: 1-ször hogy az ország és haza benne helyezett bizodalmának teljes lelkéből igazán megfeleljen; 2-szor. Mindig erős és csatára edzett legyen; 3-szor. Hogy a háborúviselést alaposan értse.”

Mészáros Lázár első ismert hadtudományi műve értékei alapján kiemelkedő helyet foglal el a XIX. század első felének magyar katonai irodalmában. Ez a mű is igazolja szerzőjének szakírói tehetségét.

Mészáros Lázár katonai szolgálata mellett egyre többet foglalkozott a társadalom jobbítása, a haza és haladás ügyével. Elérkezettnek látta az időt arra, hogy törzstiszti rendfokozatát is felhasználva a hazai közéletben szerepet vállaljon. A hazai újságok olvasása közben keltette fel érdeklődését a „Gőzmalom-állítás iránt” című tudósítás a Társalkodó 1837. július 5-i számában. Ebből kiderült, hogy Széchenyi Pesten vagy Budán „résztvényes társasággal gőzmalom” létrehozását kezdeményezte, mely aztán mintául szolgálhatna az egész ország-

ban létrehozandó gőzmalmoknak. Az így létrehozott malomiparral hazánk a gabonakereskedelem helyett lisztkereskedelemmel foglalkozhatna, ami előidézhetné a mezőgazdaság és az ipar fejlődését.

Ez a felhívás adott okot arra Mészárosnak, hogy gőzmalom- és más közügyekben levelezésbe kezdjen Széchenyivel. Mészáros Lázár cs. kir. őrnagynak ez a tette nem volt veszélytelen, mivel Széchenyi István állandó rendőri megfigyelés alatt állt.

Első, 1837. július 20-i levelében Mészáros tudtára adta Széchenyinek, hogy Milánótól nem messze, Melegnanóban egy éve működik egy henger-

malom, melyet a svájci freuenfeldi és mainzi hengermalommal együtt a freuenfeldi részvénytársaság építtetett. A társaság az Európában csupán az említett három helyen működő új hengermalmi rendszerről és létesítésének feltételeiről bővebb felvilágosítást adhatna. Mészáros szerint a sikerrel működő malom és a régi malmok között az a lényeges különbség, hogy a malomkövek helyett „aczel hengerek által őrlet”.

Nagy izgalommal várta a magyar malomipar jövője szempontjából nem mellékes technikai újdonságról tudósító levélre Széchenyi válaszát, aki azt 1837. augusztus 26-án írta meg

a „Vitéz őrnagyúr, igen tisztelt hazámfiá”-nak a „minden esetre érdekes s szemem előtt tartandó közléséért, mellyel mind édes honunk java iránti buzgóságát, mind személyemhez viseltett különös jóvoltát bizonyítja”.

Széchenyi melegen megköszönte Mészáros közlését, de egyelőre a londoni Hunter és English céghez fordult, hogy adjanak felvilágosítást: mibe kerülne egy „16 pár kőves 80 lóerejű gőzmalom” építése és üzemeltetése. A válasz azonban késett. Közben Mészáros ösztönzésére a melegnanói hengermalom igazgatója tájékoztatta a frauenfeldi hengermalom rész-

vénytársaságot a pesti malom-építésről. Ennek nyomán 1837 decemberében a társaság Pestre küldte két képviselőjét, akik december 11-én Valero Antal pesti gyárosnál Széchenyi és mások jelenlétében ismertették az új hengermalmi rendszert, és részvénytársasági formában egy pesti hengermalom felépítésének feltételeit.

Széchenyinek a társaság képviselőivel folytatott tárgyalása eszébe juttatta Mészáros közlését a melegnanói hengermalomról. Ezért 1837. december 13-án levelet írt neki, hogy a melegnanói hengermalommal kapcsolatos hét kérdésére szerezzen pontos információkat.

Kérte a „következő adatokat lehető legpontosabb szigorúsággal ki tudni, és nekem minnél előbb meg írni: 1. Hány mázsa lisztet őröl a malom 24 óra alatt? 2. Nincs-e a vásárlókban ellenérzés a malom lisztje ellen? 3. Lisztje drágább vagy olcsóbb-e, mint más malomé? 4. Mióta működik a malom, és volt-e meghibásodása? 5. Ki a malom igazgatója? 6. Milyenek a malom pénzügyei? 7. Ön Magyarország körülményeit ismervén ajánlana-e hasonló vállalatot honnunkban?”

Mészáros Lázár gyorsan beszerezte a kért adatokat, és 1837. december 31-én Milánóból írt levelében válaszolt Szé-

chenyi kérdéseire. Megírta, hogy „a malom most naponként 120 mérőt (kb. 240-245 bécsi fontot) őröl; a malom ellen csak a régi malomtulajdonosoknak van panaszuk, mivel lisztje olcsóbb, a közönség pártolja, mert lisztje jó és nincs vasszaga; a malom lisztje 1 centesime-val az az $1/5$ krajcárral olcsóbb”; a malomnak kétévi működése alatt nem volt lényeges hibája, csak egy esetben tört el egy öntött vasrúd, ami „vertvasból valóval csak hamar kicserélődött”; a malom igazgatója Rickenbach milánói nagykereskedő és a másik Fehr mérnök; a vállalkozás pénzügyeiről nem sikerült semmi biztosat meg-

tudnia, mivel titokban tartják, de a viszonyokból az tűnik ki, hogy sikeres lehet.

Széchenyi utolsó kérdésére Mészáros a következőket válaszolta: „Ami pedig az utolsó cikkelyt illeti, ajánlhatnám-e? Őszintén megvallom, hogy dilettans létemre sokba belátásom s ismeretem, de koránt sem fenekig ki merítő tudásom nem lévén, amellet hogy hat évtől édes Hazámtól távol vagyok, ahol mint hiszem s reménylem, az előre haladást kezdve, evvel sok régi szokásoktól menekedve, ki fejlődésőkbe életmódjoknál is új rendszert kezdenek határozva nem vagyok bátorítani. De amit merek állítani,

az, hogy ha az illyes malom felállításának főbb célja a liszttel való kereskedés megszervezése vagy külföldre, vagy talán tengerre szállítást vagy a liszt szárazabb, és evvel biztosabb el küldhetési tulajdonsága, és különösen tisztasága tartóssága mellett, igen ajánlható, ha a költség, bevétel az amit Méltóságod jobban tud mérlegét nyereségre üti.”

1838. január elején Mészáros jóvoltából – mielőtt még a frauenfeldi társaság elküldte volna költségvetését – Széchenyi már rendelkezett a henger-malommal kapcsolatos legfontosabb információkkal, amelyet Mészáros újabb tudósításában új adatokkal egészített ki. 1838.

január 2-án ugyanis Mészáros Richenbach igazgatónak tette fel írásban azokat a kérdéseket, amelyeket Széchenyi neki. A társaság igazgatója 1838. január 19-én küldte el *Válasz a magyar őrnagy kérdéseire* című kétoldalas írását, amit Mészáros mellékel Széchenyihez írt 1838. január 24-i leveléhez.

A hengermalom ügyében folyó, Széchenyi István és Mészáros Lázár közötti levelezés a későbbiekben rendszeressé vált.

Széchenyit ez idő tájt a szederfatermesztés és a selyemhernyó-tenyésztés is foglalkoztatta. A Mészároshoz intézett 1840. október végi levelében Széchenyi beszámolt a selyem-

hernyó-tenyésztés fejlesztése érdekében kifejtett tevékenységéről, a Sopron-vasi Szeder-egylet megalakításáról, és megküldte *Selyemről* című könyvét is.

Mészáros Lázár 1840. december 3-án Lodiból kelt levelében elnézést kért Széchenytől, hogy katonai elfoglaltsága miatt csak több mint egy hónap elteltével válaszol. Közli vele: ami a „selyemről írt érdekes könyvét illeti, legmelegebb részvéttel olvastam, mivel 10 éve tanúja vagyok, mikép egész Lombardia egy termesztményétől, selyemből, nem csak az egész adóját könnyen viseli, de még maradékot is szerez; és így érzem előre

azon hasznot, mit édes Honom magának szerezhethetne, ha ezen hat heti fáradsággal szerzendő iparágat honosíthatná." Helyeselte, hogy a Széchenyi által szorgalmazott társaságokat hasznosságuk miatt meg kell alakítani az ország minden táján, mivel előidézik más iparágak terjedését és az elmaradott mezőgazdaság fejlődését; és ami a legfontosabb, a tőke, az ész és a munka segítségével növelhető a jövedelem, és ez a nemzet legnagyobb, de legszegényebb részének boldogulását szolgálná. Erre utal a levél következő részlete:

„Méltóságod előtt, ki nem csak azt tudja legjobban, hogy

mi szükséges, mi lehető, de még azt is, hogy a szükségest mikép kellessen életbe hozni, ez időleges irat tartalmát taglalni akarni annak ki 28 évek óta rontani tanult inkább, mint sem alkotni, hiú szándéknál több volna. Azért mint már sok többekért, és a többek közt a minimum világba vetéséért üdvözöltem, úgy most is üdvözlöm Méltóságodat, hogy alakulandó e társaság elvét, az eddigieknél nagyobb tágasabb alapra kívánja helyezni, mert igazán megvallom, ha mindjárt a divatos véleménytől kárhoznának is, én sehol sem látok boldogulást mint ott, ahol az Egyetem érdeke, az egyénekével öszhangzat-

ban van, mit még az úgy mon-
dott vagy vélt főbb értelmi lép-
csőn álló nemzeteknél az angol
és francziánál is hiába keressük.
Azért mint mondám örülök, és
az Isten áldását kívánom erre a
társaságra, hogy a szegényebb
sorsúnak is utat tárt, csekély
pénz hozzájárultával tanulni,
mit tehet, ha akarja az összes
erő. Ha pedig Honunk többi ré-
szei látandják hasznát, amint bi-
zonyára látni fogják, többek is
más más társaságokba alakul-
va, és más meg más és mind
hasznos s szükséges iparágakra
terjedve, könnyebben foghatják
előidézni azon időt, mikor a
többi iparágakhoz, a még egé-
szen rendszertelenül hagyott

mezei gazdaságot, a tőke, ész és a dolog viszonyos pro rata jutalmaztatási elv szerint kapcsolják és így a most legnagyobb, de legszegényebb részét boldogíthatjuk a Nemzetnek.”

Mészáros Lázár örömmel értesült arról, hogy 1840 novemberében befejezték a pesti hengermalom építését a Lipótvárosban, a ma is álló Valeroselyemgyár épülete mellett, a Stollár Béla utca 6. számú ház helyén.

Széchenyi István 1841. december 1-jén Mészáros Lázárhoz intézett levelében méltatja érdemeit a magyar gazdaság és kereskedelem fejlődését elősegítő korszerű malom – a Pesti

Hengermalom – megteremtésében, amely megvetette alapját a virágzásnak induló és az országnak hírnevet szerző iparágának. Kijelenti: „azon élvezetét azonban magamtul mégsem tagadhatom meg hogy Önnek az idevaló Hengermalom megindultát és meglehetősen sikerű folyamatját azon őszinte vallo mással be ne jelentsem, mihez képest – ha Ön nem volna, alkalmasint a Pesti Hengermalom sem jó létre, mert hiúság nélkül: Én hoztam a dolgot életbe, ennek megismertetése, ajánlása azonban az Ön tette és érdeme! Az erészbeni csata megvan nyerve, mert jó a liszt és kapós; mennyire biztosítjuk és haszno-

sítjuk a diadal gyümölcsét az egyébiránt más kérdés és e tekintetben ezer még a tennivaló, míg lisztet visz ki a magyar gabona helyett, és Odesszával aztán bátran kiállhatja a versenyt. S pedig ez, s nem egyes malommali molnárkodás 'végcélunk'. Nem de?

A selyem vagy inkább a szerfa dolga jól megindult honunkban."

Ez a levél is bizonyítja, hogy Széchenyi nagyra becsüli Mészáros munkásságát, aki 1842 tavaszán szabadsága alatt Pest-Budán és Pozsonyban személyes ismeretségbe került a hazai vezető politikai, gazdasági és tudományos körök sok neves kép-

viselőjével. Széchenyi István Mészáros őrnaggyal való találkozását így örökítette meg a 1842. április 22-i naplófeljegyzésében: „Mészáros Lázárral a hídon és a malomnál”. Találkozásokra került sor Deák Ferencsel, Eötvös Józseffel, Klauzál Gáborral, akikkel Mészáros szavai szerint már előbb is, „némely össze köttetésben voltam”. Valószínű ekkor találkozhatott futólag Batthyány Lajossal és Kossuth Lajossal is, aki mint a Pesti Hírlap előfizetőjét már névről ismerte. Látogatást tett a Magyar Gazdasági Egyesületben és lapjának (Magyar Gazda) szerkesztőjénél, Török Jánosnál, akivel megállapodott, hogy cikkeket ír a lapba.

Az 1842. esztendő azért is emlékezetes maradt Mészáros életében, mert első ízben jelent meg *A szederfa tenyésztésének s kezelésének módja Olaszországban* című írása nyomtatásban két részben a Magyar Gazda, 1842. szeptember 25-i és 29-i számában. A szerkesztő a cikk elején szükségesnek tartotta a következőket közölni az olvasókkal: „Mészáros Lázár cs. k. őrnagy tisztelt hazánkfia felfogván polgári hivatását, olaszországbani tartózkodását arra fordítá, hogy a mezei gazdaság és ipar mezején mind azt, mi hazánkra nézve érdekes lehet, összegyűjtse, s Egyesületünk által hazánkkal közölje. E becses

közleményeket részletenként át fogjuk lapjaink által adni a tisztelt közönségnek, s örvendünk ebbeli ígéretünk teljesítéséhez mai számunkkal foghatni.” Mészáros cikkében nagy szakértelemmel mutatja be a szederfa korszerű művelésének minden lényeges kérdését és megállapítja, hogy az itáliai tapasztalatok alapján bármilyen fajtáról legyen is szó, a legfontosabb a gondos művelés, mivel az biztosítja a szederfa gazdag levéltermését, mely a selyembogarak tápláléka és a gazdag selyemhernyótenyésztés alapja. Közben megállapítja, hogy az elmaradott hazai mezőgazdasági termelés

egyik fő oka a kémia felhasználásának elhanyagolása. Ennek a hiányosságnak a megszüntetésére kell törekedni, melyet azonban csak a „kémia”nak a földművelésre és a növények phisiológiájára alkalmazásával tölthetünk be”.

A hazai mezőgazdaságnak a tudomány legújabb eredményeivel való fejlesztése Mészárosnak szívügye volt, amit az is bizonyít, hogy amikor a neves filozófus, Szontagh Gusztáv nyugállományú százados és az MTA rendes tagja, 1843 májusában megjelentette a *Szenvedélyes dinnyész* című könyvét és a Magyar Gazda, 1843. október 29-i számában a *Szenvedélyes*

dinnyész ez évi dinnyetermesztése és tapasztalatai című cikkét, azokat elolvasva azonnal levelezésbe kezd vele a dinnyetermesztésről és más tudományos kérdésekről. Mészáros huszárnagy Cremonából 1843. november 11-én írta meg első levelét Szontagh Gusztávnak, melyben megjegyezte, hogy „nem igénylek önmagamnak semmibe szilárd tudományt”, de ennek ellenére szükségesnek tartja a dinnyetermesztésről saját és itáliai tapasztalatainak ismertetését, mert az „a szenvedélyes dinnyész reménylendő második kiadásának esetleg (csekély!) bővítményéül szolgálhatna”.

Mészáros pályájának jelentős állomása volt az 1844. esztendő, amikor alezredesi előléptetésének napján, a Magyar Tudós Társaság XV. nagygyűlése 1844. december 16-i első ülésén javasolták levelező taggá választását. Az ajánlólistán ez olvasható: „Mészáros Lázár főőrmestert ajánlja levelező tagul Széchenyi István. Scheidel Ferencz mint a magyar ügy apostolát Lombardiában. Különösen ajánlja B. Eötvös József.” Ezek után az ajánlást az alábbi sorrendben aláírták: Fáy András, Kubinyi Ferenc, Kiss Károly, Tarczy Lajos, Fogarasi János,

Vörösmarty Mihály, Balasházy János, Luczenbacher János, Frivaldszky Imre, Szontagh Gusztáv, Beghard Xavér Ferenc, Döbrentei Gábor, Nagy János, Vásárhelyi Pál. A december 21-i ötödik ülésen felolvasott 29 levelező tagnak ajánlott sorrendjében a 17. Mészáros Lázár volt, akit a december 24-i hetedik ülésen 21 szavazattal választottak meg.

Széchenyi István másod előülő és Toldy Ferenc titoknok 1844. december 30-i leveleikben értesítették Mészároost, hogy az MTA levelező tagjává választották. Ő a megtiszteltetést Lodiból, 1845. január 17-én a Magyar Tudós Társaságnak írt le-

velében köszönte meg, kijelentve: a „Tekintetes Tudós Társaság ügyét helyzetem s tehetségem szerint magaménak valani, és előmozdítani igyekszem.” Terhes szolgálati elfoglaltsága mellett nagy szorgalommal kezdte meg levelezőtagi kötelességeit teljesíteni. Ezt bizonyítják 1845. július 9-i és augusztus 26-i leveleinek mondanivalói és a hozzájuk mellékelt tudományos munkák. Ezek közül a legfontosabb *A katonaságról* című székfoglalója, amit az MTA kisgyűlés 1845. október 28-i ülése, Schedius Lajos igazgató tag elnöklete alatt, az első napirendi pontként tárgyalt. Az eseményt a jegyzőkönyv így

örökítette meg: „Korponay János l. t. olvassa Mészáros Lázár 1. tagnak beköszöntő értekezését a katonaságról.”

Amikor felolvasták székfoglalóját, Mészáros már hazájának ismert katonafia, aki polgári kötelességének tartja, hogy tudományos munkásságával, írásaival részt vegyen az ország közügyeiben. Ez adta az indítékot, hogy nem keveset kockáztatva, a katonai előírásokat figyelmen kívül hagyva, a magyar tudományos közvélemény elé tárja hadügyi reformgondolatait. A magyar katonai gondolkodás reformkori történetében Mészáros Lázár volt az első magasabb rendfokozatú hivatá-

sos törzstiszt, aki leírta és nyilvános fórumon kifejtette hadügyi és honvédelmi tételeit.

Mészáros elmélyülten tanulmányozta, miként alakult ki a magyarországi torz hadügyi szimbiózis és az ósdi honvédelmi rendszer. Jól tudta, hogy előzményei az 1715. évi VIII. törvényig nyúlnak vissza, amely szabályozta Magyarországon a nemesi felkelés rendjét és az állandó hadsereg tartását. Ismerte, hogy a nemesség az országgyűléseken a katonáskodás kötelezettsége alól a „vérrel adózás” fikciójának hangoztatásával részben kibújt, az állandó hadsereg fenntartásának súlyos terheit (újonc-

állítás, adók stb.) pedig teljesen a jobbágyságra hárította. Mérszáros előtt, aki ismerte kora hadtudományi irodalmát, nem volt titok, hogy az európai országok hadügyeiben kevés változás történt, viszont a katonai gondolkodásban nagy a szellemi pezsgés és óriási a hadtudomány fejlődése. Saját bőrén tapasztalta, hogy a Habsburg Birodalom hadseregére a pangás, sőt a visszalépés, az egészségtelen bürokrácia nyomta rá a bélyegét. A rendészeti feladatok ellátása volt a cs. kir. hadsereg fő funkciója, melynek szervezete nem változott, fegyverzete alig fejlődött, ellátása romlott, kiképzését a formaliz-

mus uralta el, s hadviselési eljárásaiban sem haladt előre.

Látta azt is, hogy ezek a körülmények hazája helyzete miatt még súlyosabban érintik a cs. kir. hadsereg létszáma egy-negyedét kitevő, a Magyar Királyságból származó, magyar elnevezéssel szereplő, 12 huszár- és 16 sorgyalogezrednek mintegy 60 ezer katonáját. De figyelemmel kísérte a korabeli, különösen az 1839–40. és az 1843–44. évi magyar országgyűléseken a honvédelmi kérdésekben mindig élesen folyó vitákat: A követek jelentős részének – köztük számos ismerősének – követeléseit a hadsereg nemzeti jellege erősíté-

sére, a magyar tisztek alkalmazására, a magyar ezredek külföldre helyezésének megtiltására, a magyar szolgálati nyelv bevezetésére, a rövidebb szolgálati időre, a civil törvénykönyv alkalmazására, az újoncállítás visszásságainak megszüntetésére, az általános katonai összeírás bevezetésére, az elavult nemesi felkelés helyett nemzeti katonaság létesítésére, a Ludovika Katonai Akadémián a magyar nyelvű képzés megindítására és más égetően szükséges katonai reformokra, hadügyi újításokra.

Mészáros tehát, sok kútfőből és forrásból merítve, értekezésében sokoldalúan vizsgálta a

társadalom és a háború összefüggéseit, a hadsereg jellemzőit és szerepét kora átalakuló világában, a Habsburg Birodalomban és a Magyar Királyságban. Új vizsgálati módszer alkalmazásával, a lőpor (a tűzfegyver) és a sajtó (a könyv) segítségével vázolja fel az emberiség életében a háború és a hadsereg szerepét. Kiemeli, hogy az emberiség szerencséjére a lőpor, a tűzfegyver ellenszerét még idejében feltalálták, hogy „káros hatását az egész emberiség javára gátolhassa”. Igaz, az ember többet tett a tűzfegyver, szavai szerint a „pusztító elsőszülött hatásköre tágításán”, mint a sajtó, a nyomtatott szó, a „má-

sodszülött jótékonyágának" elterjesztésére.

Álláspontja szerint a „sajtó az emberi ész kifolyásainak terjesztője, szellemi tehetségek művelője, legjótékonyabban hathatott" a társadalmi életre, ha az ész és értelem egyszerűen az embert és a vele viszonyban álló külvilág tényezőit teszi vizsgálata tárgyául. Szigorú ítélete az, hogy a tudomány és az irodalom nem sok sikerrel munkálkodott a népek sorsának és az „élet türhetőbbé" tételének javításán, pedig a népek, nemzetek „a jobb felé sovárogtak". Ám Európa országaiban már ébrednek azok az erők, melyek belátták, hogy „új

és más módokról kell gondolkozni, miképen alkottassék egy jobb lét". Általános tételeinek bemutatása után, esetenként ugyan körülírva vagy óvatosan fogalmazva, a magyarországi átalakulás folyamatait, a nemzet törekvéseit, hogy – mint írta – „a borúra derű következzen”, veszi elemzés alá. Ennek során meglehetősen újszerű axiómát fejt ki a háború elkerülhetőségéről, a katonaság ésszerű átalakításáról és békefunkciójának kibővítéséről.

Tétele szerint a hírhedt machiavellisztikus mondást – „Si vis pacem, para bellum – Ha békét akarsz, készülj a háborúra” – fel kell cserélni a „neme-

sebb, felségesebb és emberisége-
sebb mondással – Si vis pa-
cem, para pacem – Ha békét
akarsz, készülj a békére.” Ezt
kívánja „a nemzetek kifejlődése
és csinosodása” és ha „a mos-
tani civilizáció el bírta hárítani
a közönséges háborút egy ne-
gyedszázadon át, ennek elle-
nére elképzelhető a fegyveres
összeütközés és a rendbomlás
az egyes európai országokban”.
Ilyen esetben a „legfőbb ano-
mália a háború, mint a fest-
ményben a fény mellett az
árnyék, szükségesnek, nélkül-
özhetetlennek, s így normális
állapotnak kell tartani”. Ezért a
háború tényezőit állandóan fi-
gyelembe kell venni, és legfőbb

eszközét, a hadsereget úgy kell alkalmazni, hogy a nemzet többi részét „békés működésében és vagyonszerzésében ne hátráltassa”, hanem inkább előmozdítsa.

Mészáros Lázár a továbbiakban hadügyi reformelgondolásait három kérdés köré csoportosítva mutatja be. Az első kérdésre – „Mi a katonaság, mért van felállítva és mi a kötelessége?” – szokatlan, de mégis elfogadható meghatározását adja a hadsereg általa elképzelt hármas feladatkörének: Először, „a külső támadást visszaverni, azért elégtételt kivívni”, ami „rendeltetésének legszebbike”. Másodsor, „ha törvényelleni

belső rendbomlás mutatkoznék – melynek kiegyenlítését a törvény önnön tekintélye által nem bírja –, azt helyre állítani eszközteni összemunkálkodják”. Harmadszor, még „más kötelessége is lehetne, melly a mostani majd csaknem általános terménytelenségét terményítővé alakíthatná; ti. a rómaiak példája, – és más újabb nagy tekintélyű hademberek javaslata szerint, olyan nagy munkákban, mellyeknek hasznát az egész haza, vagy több hazák egy statusbani egyesülete érezné,... tevőlegessen részt venni.”

Egy máig heves vitákat kiváltó problémakört vetett fel második kérdésében: „Mit kell

a katonaságtól követelni, hogy a mostani civilisatio iránya szerint, békés és hadi hivatásának megfelelhessen?" Válaszában hangsúlyozza a kor követelményeinek megfelelő tisztképzés és sorkatonai kiképzés nagy fontosságát. Kiemeli, hogy a katonai tudás gyakorlati alkalmazásához nélkülözhetetlen a hadsereg hármass rendeltetését biztosító korszerű szervezet és a fegyvernemek szerinti képzés. Kifejti egy örök problémáról is a véleményét, mint írta: „A katonaságot, mint Aristoteles az Asszonyt – Malum necessariumnak tartották.” Ám a szükséges rossz tétele megingott, mivel Európában 30 éven át

nem volt háború. A hosszú békeidőszak hatására egyes körök elkezdték hirdetni – „A katonaság kiálthatatlan teher”. Jelzi, hogy ez a nézet jelentkezett a hazai közéletben is, sőt a kérdésről éles vita folyt az 1843–44. évi reformországyűlésben. Erről Mészáros is megfogalmazta az alábbi álláspontját: „Hogy pedig béke idejében igazán teher a többi rendekre nézve, azt senki sem tagadja, sőt be is vallja, csak hogy ezen tehernek tartott testület, bátran kérdezheti, kié a hiba? – Az övé nehezen, mert közvetlenülrontásra nevelve, közvetve rendbomlott esetekben egyenlitőül, és fájdalom csak hébe-hóba itt

ott a közjót előmozdító munkákra használtatva, egyéniségén túl nem léphet.” Leszögezi, hogy a katonaságot „még sokáig, vagy amint az okosabbak nálamnál mondják, – soha sem fogják tudni elkerülni, tehát amit nélkülözni nem lehet, kár ócsárolni, mivel jöhet idő, hol használni kell, hogy a rossz után jó következék”.

Erre a megállapítására alapozva veti fel a harmadik kérdést: „Amint most áll és szerkesztve van, megfelelhet-e legszélesebb értelemben vett hivatásának a katonaság?” A válasza élesen elutasító, mivel egyértelműen kijelenti, hogy a cs. kir. hadsereg és a magyar

honvédelem, az anakronisztikus nemesi felkelés rendszere nem felel meg hivatásának. Mondanivalójából félreérthetetlenül kiderül, hogy a hadügy megújítása a Habsburg Birodalom kötelékében vagy azon kívül csak egy polgári átalakuláson keresztülment Magyarországon valósulhat meg. „Mikép lehet a hibákat javítani?” – tette fel Mészáros a kérdést. A feleletét négy pontban fogalmazta meg. Először, „amint most léteznek a társadalmi ügyek, bátran ki lehet mondani, hogy minden e tárgyban, az eddigi jobb, szebb s tudósabb javaslatok még mindig életbe léptetést várnak, úgy

azokat, ezen firkálással szaporítani kár volt, noha, ha ezen értekezés, egy új szempontbóli felfogást" szeretett volna adni, de lehet, hogy megvalósításához időtlen időre lesz szükség. Másodszor, egy társadalom próbaköve az, hogy a jogokat és kötelességeket igazságos arányban osztja-e el polgárai között. Magyarországon a nemesség „véráldozat” adóját, az ósdi nemesi felkelés fikcióját, „a régi módorokat haladásiakkal kell felváltani” és mindenki számára polgári kötelezettség legyen a katonai szolgálat, a hadösszeírás. Harmadszor, a társadalom részét képező katonaságnak becsület-

tel kell helytállnia békében és háborúban. „De a becsülethez még kenyér is szükséges, azaz gondnélküli élet.” Negyedszer, az államnak a katonaságot fel kell használnia „pozitív jóra” és ezért nem szabad lemondania a hadsereg és fegyvernemei korszerűsítéséről.

Mészáros Lázár értekezése befejezéseként kiemeli azt a ma is érvényes alapigazságot, mely szerint: „Minden nemzet csak annyit ér, amennyiben munkája által szerzett nyers és feldolgozott terményeivel, önön szükségét kielégítve, feleslegével világi viszonyban is részt vesz.” Ezért minden erőnek össze kell fogni a ha-

zában, hogy „a rohanókkal vágatva, a fontolva haladókkal léptetve” segítsék a polgári átalakulás ügyét. A hadügy átalakításával kapcsolatban leszögezi: „Mig ezen radikál hibák nem lesznek elhárítva, addig időtlen minden jobbnak tetteleges elérhetése, mert hogy a mult korok szükség szülte intézvényeit – mellyeknek szükségessége ugyan most is áll, bár ha általános szükségén kételkedni merészkedek – foltozgatni, és a mostani viszonyokhoz alkalmazgatni lehet, és kell is, annak idejében pedig használni, igaz; még is minden tehetséget és akaratot nem ártana oda irányozni, hogy mi-

dőn a jó behozása elérkezik, a lehetőség, a szellemnek felvilágosítva, az alakítandó ügy egészében és részleteiben per analisisim et synthesim fel fogva, és átdolgozva, célirányosan döntethessen el.”

Mészáros amikor elutasítja az elavult hadügyi rendszert, kitért arra is, hogy minden európai államban vita folyik a célszerű hadügyi rendszerről, és ő hazájának „a legszebb jövődőrüli álmokat” figyelembe véve fogalmazta meg alapelveit egy új magyar katonai rendszerről. A kritikus mondanivaló, a meghökkentő katonai reformjavaslatok miatt az MTT, félve a következmé-

nyektől, nem tette közre a székfoglaló értekezést Évkönyveiben. Sőt nyolc hónapon keresztül hallgattak értekezésének fogadtatásáról és levelezőtagi oklevelét sem küldték el. Ez kiderül Mészáros Lázár Kiss Károly MTT hadtudományi rendes taggal és az MTT titoknokával való 1846. április 27-i, május 18-i, június 20-i, 30-i, július 1-i és 12-i levélváltásából. Végül az új levelező tag megkapta oklevelét és az értesítést, miszerint: „A katonaságról szóló beköszöntő értekezés, ugy a többi közlemények is figyelemmel fogadtattak társaságunk által.” Erre válaszul írta Mészáros, hogy

örül annak, „ha szerény s igénytelenül irt zsenyém figyelmet nyerhetett, és küldeményem kegyesen fogadtott”. Igaz ekkor már előljárói is figyelmeztették őt, hogy az MTA levelező tagjaként ne foglalkozzon hadügyi kérdésekkel, mert mint megjegyezte „a katonának nem szabad olly életbevágó kérdésekről tanakodnia nálunk, és nem nyilt sisakkal”.

Ebből az időből szükséges megemlíteni Mészáros Lázárnak egy másik igen jelentős tudományos kezdeményezését a magyarországi meteorológiai megfigyelő hálózat megalapítására. Itáliai példára hivatkozva 1845 augusztusában szinte azo-

nos szövegű levélben javasolta a Magyar Tudós Társaságnak és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságának a Magyar Meteorológiai Egyesület létrehozását. Egy „időjárat-tanos (metheorologicus) egy-letekre buzdító” felszólításában, melyet az alábbiakban közlünk, ezt írta:

„Ezen programból kitetsző, és magas szempontból kiinduló eszmének hasznát minden országokra egyaránt, a Tudós Társaságnak bebizonyítani, annyit tenne, mint Minervát tanítani akarni. Azonban legyen szabad érintenem, hogy bár ha sok másban s még ebben is hátramaradásunk világos, de

mivel az időjárattan, mint tudomány csak a legujabb kor szüleménye, úgy bennünket hála Istennek talán az utolsó vándorlók előtt jöttek Euróába, kevesebbet terhel a tudós megrovás, mint azon felvilágosodott és par excellence művelt nemzeteket, melyeknél", neves tudósok, az idősebb Herschel, Humbold, Gauss, Kaemtz, Dove, Madler, Erman, Nervander, ifjabb Herschel és mások kutatásai, vizsgálatai eredményeként az időjárásban „a szétágazó tömérdek tárgy eddigi empiricus feldolgozása mellett, tudományá nem alakulhatot.

De hogy mennél előbb a népek haszna végett azzá alakul-

hasson, szükség, hogy mint a delejtes vizsgálatoknál, ugy ennél is mennél szétterjedtebb, és valahol tudós figyelmeazeteinek központi rak s összesítő tárát leljen.

Nemzetünk földi viszonyai, más nemzetekével hason, és eltérő körülményekkel mutatkozva, az illy egyesület képzését annál inkább merényelhetné, mennél fogva

1-ször. Sok közt elosztva kevés költséggel eszközölhetné, midőn helyzetére Európában talán első csillagászi tornyot bir, mellyről, mivel eddig sok tapasztalásait titokban tartva, csak ujonnan kezdé nyilvánítani, a külföld nem legkedvezőbben itél.

2-szor. Hol egy gazdag tudományos egyetem, tudós egyéneivel hatályos irányt tűzhetne, tudományával a serdülő társulatot segíthetné, és magyar központi időjárat tárra szolgálhatna.

3-szor. Mivel ha egy kis városban Lodiban, olly időjárat-tanos egyesület, és pedig az elsők közül Olaszországban, egyénenkénti igen kevés pénzbeli áldozat (4 f. pp. évre) hozzájárultával, kevés ugyan de a kezdetre elegendő tőkével alakul, talán kevés jóakarattal honunkban is alakulhatna, és pedig

4-szer. Mivel akár hogy törekszünk, ha a Nap befolyását

földünkre, és ha ennek minden tüneteményeit magok, és a Nap közti összekötetésőkkel, meg az állati, növényi s érczi viszonyokkal, és ezekről sok tapasztalatok gyűjtésével, rendszertésével, tevőlegileg nem ismerjük, tudományos földészetre nem vergődhetünk.

Erre a célra olasz nyelven kijött derék s az összes természettudományban tudós Oehl Ur Nap feltjairól szóló értekezését ide mellékelni bátorodom."

A Magyar Tudós Társaság Mészáros javaslatát azonban csak jó félév múlva, a kisgyűlés 1846. március 16-i ülésén „a Temészettudományi osztály ré-

szére" tárgyalta meg, amit aztán a jegyzőkönyv így örökített meg: „Olvastatott Mészáros Lázár l. tagnak levele, mellybe Oehl urnak: *Sull importanza delle macchie del sol* czimű munkácskáját közölvén a társasággal, ezt a florinczi meteorologiai egyesületre figyelmezteti s felhivja: hogy Magyarország különféle pontjain is meteorologiai vizsgálatok eszközöltesen.

Levél és munkácska Tarczy Lajos r. és Török József l. tagoknak adattak ki, hogy belőlük kivonatot készítvén azt véleményeikkel együtt az osztály elébe terjesszék, honnén a szükségseknek találtatandó lépések a magyar természetvizsgálók ez

idei gyűlésén megjelendő tagoknak utasítással fognak adni.”

Valóban Mészáros 1845. augusztus 26-i levelének ezt a részét lemásolták, mellékeltek Mészáros fordítását az időjárásról és a meteorológiai egyesületekről, valamint az eredeti olasz tanulmány kéziratát, amit ma is együtt őriznek az MTAK Kézirattárában. Mészárosnak a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságához intézett levele lényegében megegyezett a Magyar Tudós Társasághoz írt levelével és mellékleteivel. Csak az aláírásban volt különbség, az elsőn „Mészáros Lázár alezredes”, a másodikon „Mészáros Lázár levelező tag” ol-

vasható. A régi akadémiai iratok között nem található meg Tarczy Lajos és Török József véleménye, valamint a Természettudományi Osztály álláspontja, esetleges lépései a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága felé. Az viszont tény, hogy Mészáros nagy jelentőségű javaslatával a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága sem az 1845. augusztusi pécsi, sem az 1846. augusztusi kassa-eperjesi nagygyűlésen nem esett szó, noha az „időjárési esmeretek” és „egy meteorologiai társulat alakítása” gondolata felvetődött. Mészáros igen hasznos kezdeményezése csak jóval később, 1870-ben

valósult meg hazánkban, szinte teljesen elfelejtve egyik korai – 1845. évi – szorgalmazóját.

Mészáros elégedetlen ajánlásai sorsával, mégis tovább foglalkozik olyan tudományos és gazdasági kérdésekkel, melyek megítélése szerint hasznosak lehetnek Magyarország fejlődése szempontjából. Ezekről a kérdésekről rendszeresen gondolatokat cserélt itáliai és hazai tudós barátaival. Levelező tagi kötelességeit teljesítette, amikor 1846., 1847. évi leveleiben rendszeresen tudósította a Magyar Tudós Társaságot és több tagját a korabeli Európa új tudományos eredményeiről. Több javaslatot tett

az Akadémiának a történelem, a pszichológia, a pedagógia és más tudományterület hazai fejlesztésére. Tevékenysége alapján 1847-ben a Magyar Gazdasági Egyesület is tagjai sorába választotta.

Egyedül a hadügyi kérdések vizsgálatától zárkózik el, de tollát felajánlja a hazai tudományos köröknek, leszögezve „csak ne katonai dolgokra, melyek ellenszenvedelmes vonzalmaimhoz tartoznak”. Leveleiben és cikkeiben valóban csak a „gyakorlatos tudományú” dinnyetermesztésről és „selyembogár nevelésről” írt, nem foglalkozva hadügyi problémákkal. A hadsereg és a hon-

védelem gondjaira utalva kijelentette, hogy „én gyűlölöm a hasztalan beszédet mesterséggem felől, mivel ha valahol valami jót be akarunk hozni, azt törölnünk kell vagy terméketlen állapotából természetűvé tenni, az az átalakítani, mire a tudós társaság minden katonája aligha nem képtelenek lennének”.

Az érdekesség kedvéért meg kell említeni, hogy Mészáros, noha aktív levelezést folytatott az akadémiával, annak egyetlen nagy- vagy kisgyűlésén sem vett részt. Ebben megakadályozta itáliai katonai szolgálata, majd a szabadságharc eseményei, s végül számkivetése. Ennek elle-

nére éppen közéleti és tudományos munkásságának nem kis szerepe volt abban, hogy őt javasolták Magyarország első honvédelmi miniszterének.

SZEREPE A FORRADALOMBAN ÉS
SZABADSÁGHARCBAN (1848–1849)

„Hadügyérünk nem valami mar-
cialis, mord kinézésű, s gőgös
affektálás által magát nevetsé-
gessé tevő, kozákos főtiszt, ha-
nem valódi humánus férfiú, ele-
ven eszű kedélyes ember, a szó
legnemesebb értelmében hazafi
vagy polgárkatona. Ilyen had-
ügyér kellett nekünk” – állapítot-
ta meg a tárcáját elfoglaló Mészá-
ros Lázár hadügyminiszterről a
Nemzetőr 1848. május 27-i száma.

Mészáros Lázár az 1848–49-
es forradalom és szabadságharc
egyik főbb szerepvivőjeként 1848.

április 11-től 1849. április 15-ig volt hadügyminiszter, 1849. május 6-ig pedig ideiglenes hadügyminiszter. Közben Baja országgyűlési képviselője, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja és két esetben hadseregparancsnok is. A katonai nevelés főfelügyelőjeként 1849 májusában és júniusában tevékenykedett. A nemzet hadseregeinek fővezéréként 1849 júliusában, majd vezérkari főnökeként augusztus 1-től 9-ig tevékenykedett.

AZ ELSŐ HADÜGYÉR

Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. március 23-án délben az országgyűlésben nyilvánosság-

ra hozta kormánya névsorát. A felsorolt nyolc miniszterjelölt között negyedikként Mészáros Lázár ezredes mint hadügyminiszter szerepelt.

A választás nyomós okok, mindenekelőtt politikai nézetei és hazafias magatartása, tudományos képzettsége és katonai beosztása miatt esett rá. A kormányt kinevező királyi kézirat 1848. április 10-én érkezett Pozsonyba; ám az udvar és a bécsi kormány a felelős magyar minisztérium fennállásának szinte első napjától a birodalmi hadügyi igazgatás változatlan meghagyására törekedett. A magyar kormánynak viszont már léte első heteiben az ország sú-

lyos katonapolitikai helyzete – Horvátország ellenszegülése és a délvidéki szerb felkelés – miatt, a szentesített törvények alapján, sürgős honvédelmi intézkedéseket kellett hoznia.

A hadügy zavarait súlyosbította az a tény, hogy Mészáros Lázár lombardiai szolgálata miatt csak később kapcsolódhatott be a Batthyány-kormány munkájába. Batthyány az április 16-i minisztertanács határozata alapján szólította fel, hogy nyilatkozzon miniszteri kinevezéséről. Április 24-én igenlő választ adott, de a miniszterelnök személyes közbenjárására volt szükség, hogy megjelenjen a május 7-i királyi

kézirat, amely Mészároost ezrede átadására és a magyar hadügyminiszteri tárca átvételére utasította. Az ezredes május 17-én indult el Veronából, a fővárosba május 23-án érkezett, és az esküt letéve átvette tárcáját.

Késleltetett hazatérése, a központosított birodalmi hadügyi irányítási törekvés, a nemzetőrségnek és a 10 zászlóaljból álló honvédseregnek a miniszterelnök és szerve, az Országos Nemzetőrségi Haditanács közvetlen alárendeltségébe kerülése azt jelentette, hogy Mészáros a viharosan gyorsuló események közepette kezdte meg miniszteri munkáját. Tárcájának átvételét május 24-én

„Polgártársak!” kezdetű felhívásában közölte az ország lakosságával, 25-én hadseregparancsban a katonasággal. Május 26-án a király előléptette vezérőrnaggyá, ami semmivel sem könnyítette meg nehéz hétköznapijait. Az első felelős magyar kormány legtöbb gonddal küszködő minisztériuma a hadügyminisztérium volt, mivel az önálló magyar honvédelem veszélyeztette leginkább az egységes birodalmi katonai szervezet fennmaradását, amelyben a Habsburgok, joggal, uralmuk megőrzésének legfontosabb eszközét látták.

A minisztérium szervezése, vezetése ilyen súlyos körülmé-

nyek között igen nagy körültekintést és erőfeszítést igényelt.

Mészáros Lázár nagy aktivitással végezte a hadügy irányítását, noha mint megjegyezte, számára „a miniszteriális élet a szolgaságnak szolgasága vala”. Válságos helyzeteket kellett megoldania a magyar honvédelemért. Iratok sokasága bizonyítja, jelentős szerepe volt a hadügyminisztérium illetékességi és hatáskörének következetes érvényesítésében. Az 1848. évi törvények alapján a vitás katonai kérdésekben rendszeresen és bátran kiállt „az osztrák hadügyministerium törvényellenes követeléseivel” szemben

Magyarország törvényes jogai megőrzéséért.

Május 29-én intézkedett a „rendes katonaságnak az alkotmányra felesketése” érdekében, azért, hogy „a magyar koronához tartozó katonaság egyedül a magyar alkotmány fenntartására és védelmére eskethetik fel”. Mészáros olasz nyelvű beszédének volt köszönhető, hogy a 23. sorgyalogezred olasz katonái június 1-jén a Vérmezőn letették az esküt. Az ő érdeme az is, hogy az olasz katonák és a honvédek között június 11-én a pesti Károly lak-tanyában kitört véres össze-
ütközést bátor lélekjelenlétével leszerelte.

Júniusban Baja városa megválasztotta országgyűlési képviselőnek. A miniszterek közül ő volt az egyedüli, aki 1848 augusztusában személyesen is találkozott választóival, és megköszönte az igen megtisztelő bizalmat. Az országgyűlésben a gyakran napirendre kerülő hadügyi kérdések és interpellációk miatt ő lett az egyik legtöbbet szereplő miniszter.

Az egyre súlyosabb katonai helyzet arra kényszerítette Mészáros Lázárt, hogy az ország védelme érdekében, a korszerű európai elveket figyelembe vevő törvényjavaslatot dolgozzon ki. A július 3-ára elkészült törvénytervezete előirányozta 200

ezer katona, ebből 40 ezer újonc azonnali kiállítását. A hadügy-miniszter 1848. július 4-i és 6-i levele arról tanúskodik, hogy a törvényjavaslatot maga akarta – „a jelen országgyűlés alatt 200 000 ujonczot fogok kérni” – az új országgyűlés elé terjeszteni. A minisztertanács azonban úgy döntött, hogy Mészáros Lázár helyett Kossuth Lajos mint a kormány szószólója terjeszti elő az országgyűlésnek a törvényjavaslatból kiemelt 200 ezer újonc, ebből 40 ezer azonnali kiállítási kérelmét.

Kossuth Lajos a ház 1848. július 11-i ülésén mondta el híres beszédét a haza megmentésére szükséges 200 ezer katona (40

ezer azonnali) kiállításáról, amit a képviselők megszavaztak, Mészáros hadügyminiszter pedig a július 21-i ülésen nyújtotta be az ország védelmére szükséges katonai erő kiállításáról szóló újabb törvényjavaslatát, amely augusztusban heves vitát váltott ki. A honvédelmi törvényjavaslatot indokló 1848. augusztus 16-i beszédében többek között a következőket mondta: „Ha kimondja a ház: »kivánom, azonnal magyar legyen a hadsereg«, én mindent meg fogok tenni, mi tehetségemben van, idehívok minden szakértő embert, hogy dolgozzanak éjjel és nappal egy új rendszeren, miszerint ne legyen

kénytelen fél fertály fokozott rendszert behozni, hanem egy egészet hozhassunk be, mely aztán tisztán magyar legyen, s e tekintetben azt mondom, mit Gibbon mondott: »sok idő kell, míg egy világ elvész, de nem is kell más«, én is azt mondom, hogy idő kell, mert ha jól meg nem főzi az ember, hát kófic lesz belőle.” Ettől kezdve sokan gúnyból kóficnak nevezték Mészárost.

A több napig húzódó éles, személyeskedésektől sem mentes hadügyi vita után a képviselőház, kompromisszumos megoldással, 1848. augusztus 26-án (a felsőház 28-án) elfogadta a 25 §-ból álló 1848:

XXXIII. törvényt a magyar hadseregről. A törvényt nem szentesítette a király, de a kormány és a nemzet végrehajtotta. A törvény szabályozta a hadkötelezettség rendjét, a szolgálati időt és a hadsereg életének minden lényeges területét. A 40 ezer újoncból 10 ezret a seregredek 3. zászlóaljaiba, 30 ezret az új honvédszászlóaljakra osztottak be.

Mészáros Lázár – szavai szerint „a hadügyminiszteri síkos lovon” ülve – azt a felfogást képviselte, hogy „amit lehet, a régi katonai rendszerből” fel kell használni a magyar hadügyben. Ezért néha indokoltan, de még többször indokolatlanul

bírálta őt a baloldal és a sajtó, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy mindig elfogadta és végrehajtotta az országgyűlés és a kormány – álláspontjából sokszor eltérő – döntéseit.

Ezt példázza Szenttamás ügye is, amellyel már augusztus második hetében, szemleútján is foglalkozott. Az 1848. augusztus 19-i Szenttamás elleni második támadás sikertelensége miatt árulással vádolt délvidéki mozgó hadsereg parancsnokával, Bechtold altábornaggyal szemben bizalmi válság alakult ki, ezért az országgyűlés úgy határozott, hogy a hadügyminiszter utazzon el a hadszíntérre. Mészáros vona-

kodott elhagyni helyét, mivel a hadügyminisztérium szervezte még nem épült ki teljesen, és az volt a véleménye, hogy miniszterként az egyre súlyosbodó helyzetben, a horvát és szerb katonai fenyegetéssel szemben, hatáskörének gyakorlásával, irányító- és szervezőtevékenységével többet tehet a hovádelemért. Ám Mészáros Lázár hadügyminiszter az országgyűlés és a kormány határozatának megfelelően mégis a délvidéki hadszíntérre távozott.

Augusztus végére és szeptember elejére a politikai és katonai események drámai fordulatot vettek: egyrészt az udvar és az osztrák kormány nyíl-

tan fellépett a magyar kormány ellen, követelve az önálló pénzügy és hadügy megszüntetését, másrészt Jellasics utolsó előkészületeit tette meg az ország elleni inváziójára. Mészáros 1848. augusztus 27-én érkezett meg Verbászra, ahol megsemmisítette a csapatokat és az egész védővonalat. Vizsgálata alapján megállapította: báró Bechtold altábornagy „kétesen” meddő vezetésével súlyos hibákat követett el, az alattomos propagandától a tisztikar és a sorkatonaság demoralizálódott, valamint több káros ellentét hat a vezetésre és a csapatokra.

Működését nagyon zavarta, hogy a kormány egyik futárt a

másik után küldte hozzá, akik mind az ostromot siettető rendeleteket hoztak. Felismerte azt is, hogy a kedvezőtlen körülmények nem kecsegtetnek sikerrel, s az elhamarkodott ostromot sürgető felhívásokra azzal válaszolt, hogy kérte visszahívását. Ezt azonban a kormány megtagadta. Mészáros már augusztus 28-án arról tudósította a miniszterelnököt, hogy egy horvát támadásra az itteni „katonaság kedélye lehangoltatnék”, az erő kevés, alacsony „a támadási akarat” Szenttamás ellen. Másnap – amikor Batthyány és Deák Bécsbe utazott a vitás kérdések rendezésére – a miniszterelnöknek

megírta: „...addig, míg akarják itt maradok, noha az első ütközet után, új szerekről kell gondolkodni, ha addig a Bán be nem tör, mert ha ez megtörténik, mi lesz akkor, nem tudom.”

A hadügyminiszter helyzetértékelése a szeptember elején megtartott haditanács után még negatívabb lett, mivel az egyhangúan elutasította a támadást, amíg az erősítések meg nem érkeznek. Szeptember 2-án felvetette a miniszterelnöknek a horvátokkal való béke szükségességét, mivel azok a jelen körülmények miatt nagy morális erőt nyújtanak a szerbeknek. Szenttamás bevételét

lehetetlennek tartotta, és „mivel én nekem nem szabad feljönni, míg Sz. Tamás az ellené, azt pedig a sereg mostani lelki és testi állapotával, mint mondám, nem lehet, miniszternek Pesten, és generálnak Verbászon egyúttal lenni megint nem lehet, tehát vagy az egyiktől vagy a másiktól felmenteni kérem magamat; kijelentvén ünnepélyesen, hogy mint vezér sem maradhatok másodrangú szerepben, azonban szolgálatomat ajánlom. De ha vezérnek itt akarnak hagyni, minden felelősség alól magamat szinte felmentetni kérem. Kijelentvén tovább, hogy ha Bechtold hadnagyvezér helyébe, ki 5 nap

alatt el akar innén menni, egy alkalmasabb vezér nem küldetik ide nálamnál, a fenforgó körülmények közt Verbászt elhagyni kénytelen lennék, és Szabadkának tartanék, ott besáncolván magamat, Szegedet pedig védve, nagyobb erőt és jobb vezetést tartoznék el várni."

Szeptember 4-én ismételten tájékoztatta Batthyányt: „A mozgó hadsereg fővezérletét, míg valami hadnagyvezér, ki több szerencsével bír, ide nem érkezend; addig is Eder vezérőrnagy és dandárparancsnok úrnak által adtam; az elsőt újra sürgetőleg kérem, mivel mint kijelentettem, sem Eder gene-

rális úr, sem én fővezéreknek való nem vagyunk.” Ezután részletesen beszámolt a védelmi intézkedésekről és arról, hogy ha az új erők megérkeznek, akkor 14 nap múlva valószínű támadhatnak. Közben Batthyány, Deák és az országgyűlés küldöttsége szeptember 10-én Bécsből eredménytelenül tért vissza a fővárosba. Másnap, amikor a Batthyány-kormány lemondott, és Jellasics haderejével átlépte a Drávát, Mészáros levelet intézett a miniszterelnökhöz a saját és a hadügyminisztérium tarthatatlan helyzete miatt, mivel „a katonai dolgokban a katona tanácsa mit sem ér”, és

ha „kik a dolgokhoz értenek, elkeserítetnek, akkor vezetni egy tárcát nem lehet. Azért újra kérem vagy tárczámtól felmenteni”, vagy a hadügyminisztérium működését katonai kérdésekben elfogadni. Közben a kormányzati válság úgy oldódott meg, hogy 12-én a nádor újra megbízta Batthyányt a miniszterelnökséggel és új kormány alakításával, aki erről levelében tájékoztatta Mészárost. Tudósította arról is, hogy mivel az ország kormányát átvette, „hadügyminister urat is, a legszívesebb barátsággal kérem: miszerint nemcsak eddigi tárczáját tovább is megtartani, s így engemet épen a

jelen perczben, hol több minister nem létében az egész ország kormánya reám nehezül, főként az általam kevésbé ismert hadi ügyekben el nem hagyni”.

Mészáros szeptember 15-i, Batthyányhoz intézett levelében kijelentette: „Én Gróf Batthyány Elnök Úrral szívélyesen munkálkodok közre, és csekély tehetségemet örömost szentelem fel. Még Elnök úr nem bír egy Vezért ide állítani, ki engem helyettesít és aki több tudománnyal bír nálamnál, ki meg lehető lovas, de semmi vezér nem vagyok, addig itt keveset teszek, és ott, hol reorganisalni, előkészíteni kell, pe-

dig parlagon fog heverni minden, mivel ha Melczer Ezredes Úr még marad is (miért igen örülök), de nem tudván hogy mit gondol a minister sok tárgyban, és nem akarván határozottan rendelkezni, minden ügy lankadtan fog menni, s így boldogulni sem itt, sem ott nem fognak, azért kérem a grófot vagy ministert, vagy alárendelt generált belőlem tenni.”

A miniszterelnök sürgetésére másnap a hadügyminiszter részletesen beszámolt készülő hadművelete tervéről: „Készületeim jobbadán végezenék, és ha nem csalódom, holnapután (titok kérem), hacsak a beállott esős idő engedi, a támadás

megtörténik, minő sikerrel, nem tudom.”

Batthyány szeptember 16-i és 17-i leveleiben elrendelte Mészárosnak: „Az ellenséges táborra olly valami eldöntő támadást tegyen”, hogy annak sikere után a csapatok jelentékeny részét a Pest felé tartó Jellasics ellen vezényelhessék. Mészáros 18-i levelében jelentette, hogy az előkészületeket most nem tartja megnyugtatónak, de „...végre eljött az idő: történjen bármi, cselekedendek!” Közben érkezett meg egy levél, melyben a miniszterelnök közölte: „Igen óhajtanám, hogy Ön addig, míg már a ráciz táborral valami elhatározó nem tör-

ténik, lent a táborban maradna, ha azonban Ön azt látja, hogy itt a hadi ügyekben több hasznokat tehet, visszajövetelét nem ellenzem, csak alkalmas vezért állítson maga helyett.”

Mészáros szeptember 19-i levelében részletesen vázolta, miért nem tudott 5000 katonát a Dunántúlra vezényelni: az esős idő és a síkos talaj hátráltatja a támadás megkezdését. „És mivel a haditanács kérdésemre – vajjon lehet-e sánczokat megmászni esős időben: – határozott nem-mel felelt; emiatt jobb időre hagytam és el nem kezdem, míg valószínű sikerrel nem szerepelhetem.”

Szeptember 19-én Batthyány a következő rendeletet küldte el a hadügyminiszternek: „A miniszteri tanács határozatából ezennel meghagyom hadügyminiszter Úrnak: – miszerint a rendeletem vételével a szenttamási tábort tüstén támadja meg, s bármikép üssön ki az ütközet, minden disponibilis erőt Batinától hajón Földvárra szállítson, hogy Jellacic előrehaladása ellen az országot biztosíthassuk.” Mészáros ezt a rendeletet már késve, az ütközet napján kapta meg.

Szeptember 21-én nemcsak István nádor és Jellasics találkozója végződött kudarccal, hanem Szenttamás harmadik

ostroma is. Erről Mészáros Batthyáynak a következőkben számolt be: „Mint tegnap íram, már ma Szent Tamást három részről megtámadtam, négy órától fogva délután kétnegyed kettőig folytattam. – De siker nélkül. Az utolsó sánczakig könnyen jutottunk – de ezek a helységet körülvéve, erősen felállítva, ágyúkkal jól védve csak nagyobb erőnek engedhetnek. Délután római sánczokból és máshonnén 3000 ember hét ágyúval tett egy oldali rohánást, melyet huszárok visszavertek, többet összekonczoltak – hanem végre – a sereg fáradva lévén – vissza kellett vonulni. A sebesültek száma és a hol-

take körülbelül 120 – hivatalos tudósítás után részletes jelentést fogok felküldeni. Köszönettel vettem abbeli határozatát, hogy ott maradjak, ahol több hasznot hajtok.”

Szenttamás harmadik ostromát és az eredménytelenség okait Mészáros Lázár reálisan vázolta fel a miniszterelnökhöz intézett 1848. szeptember 22-i jelentésében és később írt emlékiratában. A haditerv szerint az elsáncolt tábor bevétele a hajnalban több irányból meglepetésszerűen támadó hadoszlopok hajtották volna végre. Ám Mészáros elgondolását saját parancsnoki karának súlyos hibái keresztülhúzták.

A Szenttamás elleni harmadik támadás nem jár a várt sikerrel, és nem lehetett nagy erőket átcsoportosítani Jellasics ellen. Mészáros működésének mégis megvoltak az eredményei: személyes jelenlétével megakadályozta a mozgó hadsereg felbomlását és a szerb felkelés térnyerését, ami szeptember végén hozzájárulhatott volna a teljes összeomláshoz.

Mészáros kiadta az intézkedéseket a további védelmi hadműveletekre, és 1848. szeptember 27-én jelentette a miniszterelnöknek, hogy „a mozgó hadsereg vezérletét Eder vezérőrnagy úrra bízván, neki a szükséges utasításokat meg-

hagyám – azonnal holnap útnak indulok Pestre”. A hadügyminiszter Verbászról Bajára utazott, majd kocsin Pestre indult.

AZ ORSZÁCOS HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY
TAGJA

A képviselőház 1848. október elsejei ülésén tárgyalták meg Mészáros Lázár hadügyminiszter szóbeli előterjesztését „az aldunai tábor felől”. De még a napirend előtt, az országgyűlés nagy helyeslése közepette Mészáros Lázárt, „ki különben is ministeri állásban van még,” megválasztották az Or-

szágos Honvédelmi Bizottmány tagjának. A hadügyminiszter megköszönte a ház bizalmát, és megígérte, hogy a testület tagjaként tehetségével fog szolgálni a haza javára.

Beszámolt arról, hogy a haza által várt szenttamási győzelem helyett, különböző okok következtében, csekélyebb eredménnyel kell beérni: a délvidéki csapatok harci moráljának megerősödésével, Bácska és Bánát nagyobb részének sikeres megvédésével. Kifejezte örömét a szeptember 29-i pákozdi győzelem felett, és kijelentette, hogy a törvényesség és függetlenség védelmében „minden tehetséget örömet fölszentelem”.

A pákozdi csata után 48 órával Martonvásárra utazott a hadsereg megsemmisítésére, a szükséges intézkedések és rendeletek kiadására. Mészáros Pestre visszatérve, bár titokban akart lakására jutni, de „az utcai mindenrangúak és rendükből álló közönség az Angol Királyné vendéglő erkélyére hívott, ahol szállva voltam. Itt a sok fejt (publikumot) biztatólag és megnyugtatólag értesítetvén az eddig történetekről.”

Mészáros örömmel látta, hogy az országgyűlés, a hadsereg és a közvélemény előtt tekintélye csorbíthatatlan, bízni benne. Ezzel igazoltnak látta azt a szeptemberben többször

hangoztatott törekvését, hogy
mentsék fel a délvidéki moz-
gó hadsereg főparancsnoki be-
osztásából, mert hasznosabb
munkát végez, ha miniszter-
ként a hadügy újjászervezése
érdekében működik. Már 1848.
október 1-jén rendeletek és in-
tézkedések sorát írta alá.

A korábbi kormányból Mé-
száros volt az egyetlen, aki mi-
niszteri tárcáját megtartotta, s
ez döntő jelentőségű volt a
magyar hadügy újjászervezése
szempontjából. Batthyány Lajos
ügyvezető miniszterelnök 1848.
október 2-i végleges lemondása,
az október 4-i királyi rendeletek
– melyekben Jellasicsot Ma-
gyarország polgári és katonai

kormányzójává nevezte ki, az országgyűlést feloszlatta és az eddig nem szentesített törvényeket érvénytelennek minősíti – országgyűlés általi hatálytalanítása az alkotmányos magyar királyhoz való hűség fikciójának fenntartása mellett, majd másnap az OHB-nak az ország teljhatalmú kormányává történő kinyilvánítása teljesen új helyzetet teremtett a hadügyben is. A gyökeresen megváltozott katonapolitikai körülmények megkövetelték az ország egységes honvédelmének megteremtését, a több ágra bomlott hadügyi hatáskörök újraszabályozását és egységesítését. Bár a politikai, kormányzati, szerve-

zeti, személyi problémák és viták lassították, 1848. október első felétől a hadügyminiszter fontos rendeletek sorával megkezdte a hadügy egységének megvalósítását.

Mészáros hivatalában „szorgalmas napszámosként”, intézkedett, rendelkezett és dolgozott. A hadügy minden területét – a hadsereg felépítése és szervezete, fegyverzete és felszerelése, kiképzése és nevelése, a hadviselés elvei és gyakorlata – érintő rendeletek tucatjait adta ki naponta a katonai és polgári hatóságoknak. Október 15-én leszögezte: „A hadügyministerium mindjárt alakítása után kötelességének

és különös feladatának ismer-
te, minden katonai viszonyok-
ban hazánk függetlenségét,
amennyire lehetett, fenntarta-
ni, s a törvények értelmében
megfelelőleg eljárni.” Ez az elv
vezeti most is a hadügymi-
niszter tevékenységét, és az
OHB minden olyan rendeletét
végrehajtja, ami ezzel nem el-
lentétes.

Ám 1848. október 17-én az
OHB-hoz intézett levelében,
kompromisszumkészsége elle-
nére, úgy ítélte meg a helyzetet,
hogy személye és gondolkodás-
módja gáttá vált a testület
számára, ezért kérte elmozdítá-
sát. Az OHB azonban fontosnak
tartotta, hogy a király által

törvényesen kinevezett hadügyminiszter továbbra is hivatalában maradjon, mivel összetartó hatást gyakorolt a hadseregre, különösen a hivatásos tisztekre.

Kossuth személyesen beszélt rá Mészárost a maradásra, s biztosította a személyét és minisztériumát ért visszásságok megszüntetéséről, aminek egyedüli útja a hadügy, a hadsereg egységesítése volt. Végrehajtásához mindenekelőtt fel kellett venni a magyar nemzeti színeket, új katonai esküt és tiszti nyilatkozatot kellett tenni a magyar alkotmányra, valamint ki kellett terjeszteni a magyar katonai igaz-

gatást és ügyvitelt minden katonai szervezetre, intézményre és alakulatra.

A gyorsan változó körülmények és események megkövetelték Mészáros Lázár hadügyminisztertől, hogy naponta újabb és újabb erőfeszítéseket tegyen a hadsereg szervezeti átalakítására, hadfelszerelésének és ellátásának biztosítására, harckészségének erősítésére, a hadügy minden területén jelentkező ellentétek és személyi súrlódások feloldására.

Az állami és katonai felső vezetés viszonyában, a kormány és a seregtest-parancsnokok kapcsolatában különösen novemberből vált igen problema-

tikussá a politika elsősege. Csányi László kormánybiztos 1848. november 6-án az OHB-nak írt levelében a tiszti kinevezéseket szabályzó rendeletet úgy értelmezte, hogy azt kihasználva, a szintén OHB-tag hadügyminiszter a tisztekből olyan politikai pártot szervezhet, mely veszélybe sodorhatja az Országos Honvédelmi Bizottmány kormányzó hatalmát. Erre az időre egy újabb válság is kialakult, mivel Kossuth Lajos és az OHB, figyelmen kívül hagyva vagy megkerülve a hadügyminisztert, számos fontos katonai döntést hozott. Mészáros Lázár 1848. november 9-i levelében kérte Kos-

suthtól a felmentését, mivel meggyőződése „nem illik a mostani körülményekhez” és hogy „engem könnyen elereszthettek, hogy szükségtek nincs reám, jele az, hogy mindent tesztek nálam nélkül”.

Nem az OHB hatalmának megkérdőjelezése, hanem éppen a méltatlan bizalmatlanság és mellőzöttség idézett elő Mészárosban olyan lelki válságot, hogy tárcája alóli felmentését kérte. Az OHB-nak és Kossuthnak azonban sikerült ismét rábeszélni miniszterségének és OHB-tagságának megtartására.

Közben Kossuth november második felében kísérletet tett

az Országos Honvédelmi Bizottmány átszervezésére és új kormány létrehozására. A tárgyalások során Mészáros mint hadügyminiszter csak feltételeken került szóba. Jelöltként több név szerepelt, ám tudták, hogy Mészárost a „katonaság szereti”. A szállingózó hírek Mészároshoz is eljutottak, aki ezért november 27-én Kossuthnak bejelentette lemondását, mivel: „Mint ministerek nézeteinkben antagonisták voltunk, és mostani helyzetünkben is azok vagyunk.” Kifejtette, hogy nem szereti a hadügyben a rögtönzéseket, Kossuth rendeleteinek hangnemét és azokat a vádakat, hogy a hadügyminisz-

tériumot rendetlenség, nepotizmus jellemzi. Különben is súlyosbodó szembetegsége és maradék becsületének megmentése miatt mond le.

Ám az OHB-nak és az országgyűlésnek újra sikerült elérnie Mészáros maradását, aki a honvédelmi bizottmány november 27-i határozatának végrehajtására kiadta rendeletét – mely szerint a magyar hadsereg osztatlan egységű és neve „Magyar honvéd sereg”. A hadügyminiszter intézkedésében kijelentette, hogy „miután a haza, nemzet, s annak kománya egy minden, külső idegen befolyástól ment nemzeti hadseregben látja egyedüli garantiáját a

magyar függetlenségnek – ezen rendeletnek az összes magyar hadseregben mielőbb sikert eszközöljön”. A hatálybalépés napjául 1848. december 1-jét tűzte ki.

A hadsereg honvédsereggé való egyesítésének folyamata ezzel nem zárult le, mivel december 2-án V. Ferdinánd lemondása és Ferenc József trónra lépése – annak ellenére, hogy az új uralkodót az országgyűlés december 7-i határozatában trónbitorlónak nyilvánította – politikai zavart szült a honvédseregben. Mészáros Lázár hadügyminiszternek újabb erőfeszítéseket kellett tennie a hadsereg személyi állománya kö-

rében a magyar alkotmány iránti politikai elkötelezettség biztosítására. Ennek érdekében 1848 decemberében a sorállományt új eskü letételére, a tisztikart új írásbeli nyilatkozat adására kötelezte.

Mészáros Lázár az egységes hadügyi irányítás megteremtése érdekében intézkedett minisztériuma újjászervezésére is. A hadügyminisztérium új illetékességi, jog- és hatásköre, szervezeti felépítése és személyi állománya kinevezése 1848. december 2-án került a miniszter elé, aki a tervezetet aláírta, majd a hadügyminisztérium újjászervezésének lényegéről szóló intézkedését december 4-

én megküldte a főhadparancsnokoknak és seregtest-parancsnokoknak. Ezenkívül a sajtóban a hadügyminisztérium és osztályai hatás- és feladatköréről több hivatalos közleményt jelentett meg.

A hadügyminiszter az OHB-nak 1848. december 6-án terjesztette fel *Az eddigi országos haditanáccsal egyesült királyi hadügyminisztérium rendelkezéstervét*, melyet Kossuth Lajos elnök még aznap jóváhagyott. Ez az okmány jól tükrözi a minisztérium szerepében bekövetkezett változást: a legmagasabb szintű hadügyi irányító, szervező és ellenőrző hivatalt nyolc osztályra, a kap-

csolt szervekre és intézményekre tagolta.

A hadügy egységesítésének szervező és végrehajtó munkájában szerepét már elvégző Mészáros Lázár tárcájának megtartására vonatkozó habozása megszűnt. 1848. december 5-én Kossuthnak írt levelében bejelentette: „Szemeim gyengesége miatt Ministerségemről le mondok, mellyet ha Elnök Úr jónak találná, a Bizottmány előtt is elmondani vélem, határozatát elvárom. Szándékom csak még a Ludoviceát köröszkül vívni, mellyel egy vagy két nap az országgyűlés végezni fog. Minisztérium úgy lévén már (né mely apróbb személyzeten és

az álladalmi titkáron kívül, mit utódomnak hagyok ki nevezésül) főbb személyzeteibe alkotva, hogy akár ki is elvezetheti.”

December 11-én fél tizenkettőkor ért végett a Magyar Hadi Főtanoda ügyét tárgyaló képviselőházi ülés, amely után Mészáros benyújtotta lemondását, okait a következőkben jelölve meg; „mint Őfelségétől kinevezett és jóváhagyott minister” nem tud működni: az előléptetési oklevelek új szövege, az új eskü és tiszti nyilatkozat forma, a főhadparancsnokságok beolvasztása, a törvénytelen szigorú büntetések miatt. Ezeket „meggyőződésemmel

szerint, más miniszternek kell kiadnia”.

Kossuth és az OHB azonban mindenképpen el akarta kerülni a hadügyminiszter lemondásával járó hatást, amely bomlasztotta volna a hadsereget az amúgy is súlyos katonapolitikai helyzetben. December közepére az ellenség már megfelelő erőket összpontosított az ország elleni koncentrált támadásra. Noha minden irányból várták, az ellenséges invázió az Észak-Magyarországra való betöréssel indult meg. Schlick hadteste megverte Pulszky Sándor erőit 1848. december 11-én Kassánál.

Ekkor támadt Kossuthnak az az elképzelése, hogy az ellenség

térnyérésének megakadályozására Mészáros vállalja el a magyar csapatok parancsnokságát. Ő átérezve a hazát fenyegető súlyos veszélyt, nem kis lelki tusa árán, sok képviselő és tiszt rábeszélésére, tárcájának és OHB-tagságának megtartása mellett 1848. december 13-án elvállalta a felső-magyarországi hadsereg fővezérségét. A képviselőház december 14-i, szombat délután 4 órakor megtartott ülésén eljenzésekkel és tapsokkal fogadott rövid beszédében bejelentette, hogy az országgyűlés akaratának megfelelően önként elfogadta az OHB ajánlatát. Bár képességeit nem tudja felülmúlni, de mindent

megtesz annak érdekében, hogy „római Pompéjusként” tudjon győzni, olyan erőt teremteni, amellyel az általa régén ismert jó hadvezért, „kit Schliknek hívnak, talán megszlikkoljuk”.

Mészáros elutazása előtt rendelkezett tárcája vezetéséről, helyettesítéséről, és hadseregparancsban bejelentette, hogy átvette a „Schlick elleni táborozás fővezérletét”. Miskolcon december 18-án napiparancsban tudatta: a felső-magyarországi hadsereg főparancsnokságát átvette, és azt követelte, hogy mindenkinek legfőbb gondolata a haza megmentése és az ellenség legyőzése legyen.

Emberfeletti erőfeszítéseket tett, és fontos intézkedéseket adott ki szervezetlen hadseregének összekovácsolására, a kb. 10 ezer (8035 gyalogos, 2039 lovas, 447 tüzér, 25 löveg) vegyes összetételű, kiképzetlen, a tűzkeresztségen még át nem esett katonájának felkészítésére és fegyelmezésére, a hiányos felszerelés és fegyverzet pótlására, egyszóval csapatai harckészségének elérésére.

Az OHB és Mészáros között naponta folyt a levélváltás a súlyos hadi helyzetről, a hadsereg állapotáról és a lehetséges hadműveletekről. Kossuth december 19-étől leveleiben – előre elkönyvelve a győzelmet –

elrendelte Schlick hadtestének azonnali megtámadását, amit a fővezér hadserege felkészületlenségére hivatkozva hárított el. Mészáros és vezérkari főnöke, Csermelyi Lajos őrnagy minden lehetőséggel – győzelemmel, vereséggel, még a főváros kiürítésével is – számolva dolgozták ki hadműveleti elgondolásukat; Mészáros december 22-én megkezdte a támadáshoz szükséges harcrend kialakítását, és elővédjeit Szikszó vonaláig tolta előre.

Ám a Schlick elleni támadó hadművelet megindulása előtt, a legszerencsétlenebb pillanatban, karácsony napján méltatlan csapás érte a főparancsno-

kot azzal, hogy egy magánlevelét felbontották. Mészárost azonnal elragadta az indulat, és az OHB elnökségének megírta: „Még a magam személye, mely egy sereg vezényletével van megbízva, nem ment a kutatástól. Fáj ez egy becsületes embernek, ki hazafiságának nem csekély jelét adá, fáj annál inkább, mivel illy fölöttei titkos örködést mivel sem érdemlettem meg.” Kossuth Mészáros levelét megkapta, december 26-án elrendelte az ügy kivizsgálását és megtiltotta, hogy „a kormány s minster leveleit bontogassanak”. Madarász László felterjesztése szerint véletlen volt a levél felbontása, s ezzel az

ügyet lezárták. De ez az eset lelkiileg erősen megviselte Mészárost.

December 26-án Mészáros utasította a dandárparancsnokokat, hogy alakulataik felett tartsanak szemlét, majd a kiadott parancsainak megfelelően kezdjék meg az előnyomulást. A magyar sereg december 28-án, az ellenség közeledésének hírére, a Szikszótól délre fekvő hegyeken foglalt el csatarendet.

A harc úgy kezdődött el, hogy Mészáros parancsot adott a tüzérségnek az egyik előre nyomuló ellenséges dandár lövetésére, a huszárokat pedig a Hernád völgyébe támadásra rendelte az osztrák lovasság

ellen. A huszárok rendetlenül visszavonultak az ellenséges tüzéség hatásos tüze elől, közben az egyik osztrák dandár a magyar balszárnyat megtámadta, mire az szinte harc nélkül feladta állását, és visszavonult. A közép- és a jobbszárny csapatai ezt látva Mészáros személyes bátorítása ellenére szintén hátrálni kezdtek, ezzel az ütközet eldőlt. A magyar csapatok parancs nélkül, viszonylag rendben vonultak vissza Miskolcra, az ellenség pedig Szikszón maradt.

A hadsereg Miskolc előtt foglalt el kedvező védelmi állást az esetleges ellenséges támadás elhárítására. Erre azon-

ban nem került sor, mert Schlick alakulataival elvonult Kassára. Mészáros az év utolsó napján – mikor az OHB és az országgyűlés elhagyta a fővárost – három hadoszlopban elrendelte az előnyomulást Kassa felé.

A főváros végleges kiürítésének napján, 1849. január 4-én délután fél háromkor Mészáros 6800 gyalogosból, 1600 lovasból és 21 lövegből álló hadserege Kassa előtt állt csatarendbe a körülbelül ugyanolyan erővel védelemre berendezkedett Schlickkel szemben. A támadás kezdetben jól indult, a magyarok a Téglavetőnél visszaverték az osztrákokat, és

a többi ponton is – átkelve a Mislóka-patakon – előretörtek. De közben az ellenség megrohmozta a magyar balszárny csapatait, azokat szétzilálta, amiből zűrzavar, rendetlenség lett. Ez átterjedt a magyar közép-alakulatokra, amit aztán pánikká fokozott a röppentyűk hangja és néhány lövedéke, aminek következtében Mészáros határozott intézkedései és személyes bátorsága ellenére a hevesi lovas nemzetőrök elkezdtek menekülni, őket követte a gyalogság, majd az egész balszárny. A mindössze 15 percig tartó kassai csatában a magyarok vereséget szenvedtek.

Az OHB-hoz saját kezűleg írt jelentésében Mészáros elkeseredetten jelentette ki: „Nagyobb gyalázat egy vezéren nem történhet, mint rajtam, hogy anélkül, hogy az ellenség kergetett volna úgy szerte széljel poroljon el egy sereg. A tisztek felét agyon köllene lővetnem, mivel nagyobbára ezek voltak az okai a gyalázatos megfutamlásnak. 10 ágyut hagytak ottan, mind annyi sebesedteket. A lovas nemzetőrök voltak az elsők mindenhol a futásban, utánnok mentek a gyalogok és később még a huszárok is.”

A csata után Mészáros erélyes intézkedéseket tett a vereség következményeinek felszá-

molására, a tisztek és katonák fegyelmének megerősítésére. 1849. január 9-én értesítette az OHB elnökét, hogy hadseregét összeszedte, Tokajban rendezi és itt „az országgyűlést is védem, az ellenség előnyomulását oldalban fenyegetem, és ha látom lehetőségét, támadólag is előmegyek. Mostani helyzetemben, az az mostani szereimmal csatáról szó sem lehet”, mert ha megfutnának a csapatok, akkor „nem hogy nem védhetném Debreczent, de ha az ellenség úgy akarná, egy pár zászlóaljjal és 4 század lovassággal az országgyűlésnek egy látogatást is tehetne”.

Be kellett várnia a harcedzett erősítéseket, addig a csatát kerülnie kellett. „E szerint kaptam utasítást a tábori kar igazgatóságától – írta –, mely utasítás egy Pesten tartott hadi tanácskozás eredménye és határozatkép küldetett Vetter tábornok úrtól, amellyben szinte meg van hagyva Miskolcznál egy vizsgáló testületet hagyni, az erőnek jobb részével pedig Tokajnál összegyűlni, ezen vonalt védeni, és ha a többi sereg hátra vonulna, velük egyesülni.” Megjegyzi azt is, hogy nagyon rossz az egészsége, a rideg telet szemei nem bírják, ezt már két nappal korábbi levelében is jelezte Kossuthnak,

amikor megírta: „Minden esetre kérem az Elnökséget egy fiatalabb és szerencsésebb vezérről gondolkozni, mert a nagy hideg és hó szemeim világának ártalmára válik, és meg vakulni nem szeretnék, addig is, míg utódom jön, vezetni fogom a szerencsétlen sereget.”

Mészáros 1849. január 14-én jelentette az OHB-nak, hogy átadta az északi mozgó hadsereg parancsnokságát Klapka György ezredesnek, majd elutazott Tokajból Debrecenbe.

A Debrecenbe érkezett Mészáros az Országos Honvédelmi Bizottmánynak azonnal beadta minden hivataláról való lemondását, amit azonban az

nem fogadott el. Erre 1849. január 16-án a következőket írta az OHB-nak: „Miután alapos okaim és gyengélkedő szemeim daczára az Országos Honvédelmi Bizottmány leköszönését el mellőzni jónak találta, és noha a kassai esemény után a sereg élén lenni kín inkább mint sem megnyugvás; látván azonban hogy leköszönésem a Hazát több hasznos vezérek és vezénylőktől fosztaná meg; úgy a körülmények csak kissé jobbra fordultáig is a hivatalomat meg tartandom.” De Mészárosnak az volt a kikötése, hogy a hadügyminiszter vagy helyettese parancsait „a seregek vezénylői és vezérei” pontosan

teljesítség, és kettőjük tudta nélkül ne küldjenek utasításokat a hadseregnek. Az OHB a feltételeket elfogadta, Mészáros megtartotta tárcáját. Csányi László joggal állapította meg január 18-án Kossuth Lajoshoz írt levelében, hogy a súlyos katonai helyzetben hadvezéri kudarca ellenére „Mészáros megmaradása igen jó, ő egy ragasz a sereg és a nemzet között”.

Mészárosnak bonyolult feladatokat kellett megoldania: újjászervezni a hadügyminisztériumot, működtetésével megszüntetni az ország katonai szervezetének zavarait, irányítani és biztosítani az ellen-

támadáshoz szükséges erő-összpontosítást. 1849. január közepétől április közepéig a hadügyminisztérium figyelemre méltó munkát végzett a honvédsereg felkészítésében, a hadműveletek tervezésében és más fontos kérdésekben.

Január második felében sok elfoglaltsága mellett javaslatot tett magyar katonai érdemrend létesítésére, amit a honvédelmi bizottmány elfogadott. Tábornoki és törzstiszti előléptetések ügyében 1849. február 3-án éles vitája támadt Kossuthtal, mivel az felvetette mint rangidős tábornoknak esetleges előléptetését és kitüntetését. Mészáros mint írta: „Kikérvén magam-

nak, hogy személyem mindenféle kitüntetéstől, előléptetéstől menten tartassék, mert ez is egy pont lenne, mellyért hivatalomtól megválnék.”

Mészáros ebben az időben adott ki rendeleteket a katonai rend és fegyelem megszilárdítására, a hadifoglyokkal való helyes bánásmódra és más fontos feladatok megoldására. Februárban történt közte és Petőfi Sándor között a hírhedt „nyakravaló-affér”, s a sajtóban igaztalanul támadták Eszék feladása miatt. Önálló miniszteri munkájának kibontakozását gátolta, hogy az OHB elnöke számos jelentős katonai ügyben megkérdezése nélkül, közvet-

lenül utasította a seregtestek parancsnokait. A kápolnai csata után, március elején részt vett a hadsereg-főparancsnok kérdésének rendezésében, s további hadműveleti tervek megvitatásában és jóváhagyásában. Ám a tavaszi hadjárat kezdetén elmérgesedett az OHB elnöke és a hadügyminiszter között a helyzet, mert mint az utóbbi emlékiratában írta: „Naponként láttam miszerint hivatalos állásom ismét nehezebbül és hogy az októberi és novemberi időpontra visszatérni látszik, mely a rendre üdvös nem volt.” Mészáros március 31-i levelében a szabálytalan tiszti előléptetések miatt Kossuthnak bejelenti: „Az

egész seregnéli intézkedést El-
nök úrra ruházom, s nevem
aláírásától magamat felmenteni
kérem, s mivel illy surlódó
állásban a Kormányelnök a
hadügyministerrel nem állhat,
ápril 15-én túl ezen személyem
lealacsonyításával párosult hi-
vataltól annál inkább is meg-
válnom engedni kérem, mint-
hogy akkoráig hazánk ügye
jobbra fordulhat."

A honvédsereg áprilisi győ-
zelmei igazolták a hadügymi-
nisztert, aki április 13-án Kos-
suthnak írt levelében megis-
métli: „Semmi hivatást nem
érzek magamban többé meg-
maradni mint hadügyminis-
ternek, mint bizottmányi tag-

nak." Április 14-én az országgyűlés kimondta Magyarország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását, Kossuth Lajost megválasztották kormányzóelnökké, és felhatalmazták az új kormány megalakítására.

Mészáros Lázár 1849. április 15-én délelőtt 10 órakor a képviselőházban nagy tetszéssel fogadott, öngúnyban, bírálatban és humorban nem szűkölködő, miniszterségét és a hadsereget is értékelő beszédében lemondott hivataláról. Mint kifejtette, lemondásának több oka van, és „némely ellentétben állok a mostani kormánnyal”. Ezért itt az ideje, hogy tárcáját átadja, s mint

„egyszerű polgár és bajai követ” munkálkodjon a hazáért.

Az ülésen több képviselő méltatta hadügyminiszteri érdemeit. Bezerédj István mondotta: „A hadügyminiszter hogy vitte a dolgokat, nem kell más commentár és próba, mint fegyvereink eredménye. Ez meg fogja mutatni az utókor-nak, hogy minő hadügyminis-ter volt Mészáros Lázár, ki alatt, úgy szólván Magyarországnak egy olly fegyveres ereje tudott lábra állani, és olly eredmén-nyel működni”, szerepéről „szólni fog a história”. Ka-zinczy Gábor képviselő szerint Mészáros Lázárnak a „legne-hezebb állása volt”, a rágalom

és gyanúsítások fergetegében állt, ezért érdemeiről nem szabad megfélekezni, mert: „Jaj annak a nemzetnek, melynek a hálára emlékezete nincs.”

Az országgyűlés megszavazta hadügyminiszteri érdemeinek megörökítését és altábornagyi előléptetését. Lemondását még aznap hivatalos levélben bejelentette Kossuth kormányzóelnöknek és *A szabad magyar hon hadseregéhez* című felhívásában a honvédségnek. De Kossuth felkérte, hogy május 6-ig ideiglenes hadügyminiszterként intézze a folyó ügyeket. 1849. április 23-án Komáromból a hadseregtől a következő üzenetet kapta: „Éve

múlt mióta Ön az alkotmányos magyar felelős hadügyministerséggel megbízott. S hazánk legnehezebb napjaiban hazafiúi hűséggel rendíthetetlenül megállva helyén, büszke öntudattal lépett be a kiérdemlett polgári nyugalomba. Kíséri Önt az egész magyar hadsereg tisztelete, és állandó emlékezete. Vezetése mellett keletkezett hadseregünk ki fogja vívni hazánk szabadságát, és a csemete, mellyet ön ápolt – törzssé izmosult, melynek árnya alatt a szabad és független magyar hon rövid idő alatt kitisztítva ellenségeitől, s felszabadítva áruló elnyomástól biztán fog pihenhetni.”

Történelmünk első hadügyminiszterének működése 1849. május 6-án ért véget, amikor Kossuth Lajos kormányzóelnök a visszavonuló Mészáros Lázár altábornagyhoz intézett búcsúiratában kifejtette, hogy „ernyedetlen fáradozásai által a legveszélyesebb körülmények közt is a haza közmegelegedését magának méltán kiérdemlé”.

A leírtak is érzékeltetik, hogy a körülményekhez és lehetőségekhez képest Mészáros Lázár hadügyminiszter teljesítette kötelességét. Az általa vezetett minisztérium kormány szervként és főhatóságként irányítója és szervezője volt a nemzeti hadsereg megteremtésének és fel-

fegyverzésének, személyi állománya kiképzésének és a hadviselésnek.

A KATONAI NEVELÉS FŐFELÜGYELŐJE

Mészáros miniszteri működésének kezdetétől szívügyének tekintette a magyar tiszt- és altisztképzés ügyét, egy felső katonai tanintézet megindítását. A magyar katonai akadémia, a Ludovika felállítását 1808-ban az országgyűlés határozta el, 1836-ban elkészült az épülete, de az uralkodó nem engedélyezte működését. Mészáros már 1848. május 29-én utasítást adott ki működési szabályzatá-

nak kidolgozására. Az július 20-ra készült el, és célul tűzte ki, hogy növendékei „a magyar hadsereg és a mozgó honvéd számára a hadi tudományban minden előismeretében kiképezve, mint főtisztek kitűnő hasznavehetőséggel bírjanak.” A hadügyminiszter július 22-én nyújtotta be a felállítandó magyar katonai főtanoda tervezetét a képviselőháznak, amely elrendelte kinyomtatását. Ez a tervezet korszerű hadtudományi, pedagógiai elvek alapján részletesen szabályozta a tanintézet működésének minden területét, a nevelés és kiképzés tartalmát.

Mészáros november 22-én terjesztette be a Hadi Főtanodá-

ról szóló törvényjavaslatot, melyet december 11-én elfogadott a képviselőház, december 23-án pedig a felsőház. Ezzel megszületett az 1848: XLIII. törvény.

1848. december 12-én nevezte ki Petzelt József egyetemi tanárt alezredesnek és aligazgatónak, aki nagy aktivitással készítette elő a Magyar Hadi Főtanoda 1849. január 7-i megnyitását. A terv szerint 50 növendékkel indult és négy év alatt 200-ra növekedett volna a növendékek száma. *A Személyzet-könyve a hadi főtanodai növendékeknek 1849. január 8–15 című* okmány 31 növendék nevét, születési adatait, vallását, iskolai végzettségét, bevonulásuk

napját sorolta fel. A 13 és 17 év közötti ifjak általában a gimnázium öt osztályát végezték el. Petzelt aligazgató a főváros ellenséges megszállása után, 1849. január 7-én tartotta meg a megnyitási ünnepséget, és 9-én megkezdte a tanítást, de 17-én az osztrákok szuronnal űzték ki a főtanoda növendékeit és oktatóit, majd lefoglalták az épületet kórháznak.

Mészáros intézkedéseivel elősegítette az országban működő magyar gyalogezredekben 1782 óta fennálló katonai nevelőintézetek tevékenységét, melyek az ezredek számára képeztek ki altiszteket. A 6–18 éves növendékek 4 osztályban tanultak, és

18 évesen, vizsga után lettek altisztek. 1848 októberében a 14 katonai nevelőintézetben összesen 864 növendék tanult. Mérsáros 1849. április 20-án ideiglenes hadügyminiszterként egy növendék felvétele kapcsán a nagyváradi katonai nevelőintézet parancsnokának leszögezte: „A hadügyminisztérium azt hiszi, hogy minden ifiak nincsenek egyforma észbeli tehetséggel megáldva az Istentől, s némelyiknek tehetségei szűkebb körbe vannak szorítva, mint másiké, azért ha a nevelőintézet jó tanítókkal és a szükséges kellékekkel el vagy látva, annyira még is kiművelhet minden növendéket, hogy altiszt lehessen.”

1849. május elején a katonai sikerek, a hadsereg tiszti és altiszti karának problémái és egyéb okokból is egyre fontosabbá vált a tiszt- és altisztképzés, valamint a pesti Hadi Főtanoda újbóli megnyitása. Amikor ideiglenes hadügyminiszterségét Mészáros május 6-án átadta, ez a kérdés szóba került a Kossuth Lajos kormányzóval és Klapka György helyettes hadügyminiszterrel való megbeszélésen. Itt kérték fel Mészárost, hogy vegye át a tiszt- és altisztképzés irányítását, felügyeletét és a katonai nevelési ügyben álláspontját terjessze a kormány elé.

Ennek érdekében a helyettes hadügyminiszter 1849. május

7-én a következő szövegű felkérést küldte el Mészáros Lázárnak: „Tekintetbe vevén a magyar hadsereg jelen műveltségi állapotát, mindenek előtt kívánatos egy célszerűen rendezendő és gondosan vezetendő katonai nevelőintézetnek létrehozatala. Illy intézetnek, melly a Ludoviceumban mindeddig csak névre létezett, életbe léptetése a magyar nemzetnek régi buzgó óhajtása, mostan pedig a körülmények sürgetős és el nem halasztható követelménye. Bátor vagyok ennél fogva altábornagy úrnak ismert buzgó hazaszeretét igénybe véve tellyes tisztelettel felkérni: miszerint ezen – hazánk biztosí-

tása és boldogságára nézve –
olly igen fontos intézetnek alakítását és tapasztalat dús vezetése általi további főkormányzását elvállalni és ezáltal a haza iránt szerzett bokros érdemeinek koszorúját egy új füzérrel ékesíteni méltóztatnék...”

Mészáros másnap, május 8-án valóban beterjesztette a hadügyminisztériumnak emlékiratát a tiszt- és altisztképzés ügyében, és noha ez a dokumentum ismeretlen, egy mutatókönyv bejegyzése tanúskodik egykori létezéséről: „Mészáros altábornagy úrnak, a katonai növeldékre vonatkozó nézetei – a kormány által elfogadtatik. 13078. Minister úrnál van.” Eb-

ben az előterjesztésében ő nem arra gondolt, hogy csak a főtanoda igazgatását vállalja el, hanem az volt az elképzelése, mivel erre előzetes ígéretet kapott, hogy az egész magyar tiszt- és altisztképzést fogja irányítani és felügyelni. Mészáros irányelvei alapján Kiss Károly ezredes, a hadügyminisztérium nevelésügyi osztályának főnöke, már május 9-én elrendelte a székesfehérvári, a szamosújvári, a szegedi, a váci, a nagyváradi, a kaszai és a szatmári katonai nevelőintézetnek, hogy július 1-től tanítsák a magyar nyelvet, és magyarul oktassák országunk történetét, földrajzát és államtanát. Intézkedtek arra is, hogy Petzelt

József aligazgató a pesti Hadi Főtanodát készítse fel a megnyitásra.

Május 14-én elrendelték, hogy a katonai nevelőintézetek térjenek át a nyári időrendre, és fordítsanak nagyobb gondot a növendékek testnevelésére. Végül közölték: „Még e hónapban Mészáros Lázár altábornagy úr a nevelőintézeteket szemre fogja venni, amire az intézet igazgatósága jó eleve figyelmeztetik, hogy az altábornagy úrnak az intézettel minden tekintetben oka lehessen megelégedni.” Másnap Petzelt, „az 1-ső magyar hadi főtanoda aligazgatója” kapott egy rendeletet, mely szerint: „Hogy az alsóbb rendű

katonanevelő intézetekbeni tanítási rendszert a főtanodai tanítási rendszerrel összhangzásba hozni lehessen, felszólítatik Ön az első postával a főhadi tanoda tanítási folyamának programját a hadügyministeriumnak elküldeni ne terheltelessék.”

Hivatalos kinevezését várva Mészáros nem tétlenkedett, hanem megkezdte az intézetek ellenőrzését. 1849. május 21-én és 22-én a nagyvárad 74. honvéd zászlóalj katonai nevelőintézetét vizsgálta meg. Az első napon a tisztságot, az élelmezést és a testnevelést, a második napon „a hadi és szuronygyakorlatokat”, a konyhát és ebéd kiosztást, végül a 200 növendék

elhelyezésére tervezett épületet ellenőrizte. Az igazgató jelentése szerint: „Altábornagy úr kegyeskedett az Intézetnek mulatságra 20 forintokat pengő pénzben és a közönséges növendék Eötvös Titusznak Rekreatio pénzül 5 forintokat pengő pénzben ajándékolni adni.”

Május 29-én Görgey Artúr hadügyminiszter és fővezér Budáról Debrecenbe, Kossuth Lajos kormányzónak írt levelében közölte: „A Ludoviceum egészen elhanyagoltatik, ha valami értelmes ember szükséges felhatalmazással ellátva nem jelenik meg rögtön, ezen nagyszerű intézet főigazgatóságát átveendő. S minthogy tudtomra esett,

hogy már úgy is Mészáros Lázár altábornagy úr ezen helyre ki van nevezve, tisztelt kormányzó elnök urat e fontos ügy hova hamarábbi sürgetésére bátorodom felszólítani." Ám éppen a hadügyminisztérium késlekedése miatt nem lett Mészáros beosztásába hivatalosan ki nevezve, aki ilyen helyzetben nem is vállalta az ügyek intézését. Ez derül ki két iratból is, melyet Kossuth Lajos kormányzó meghagyásából küldtek meg neki intézkedésre május 30-án. Az egyikben a megghiúsult egri magán katonai nevelőintézet ügyéről volt szó, erre Mészáros saját kezűleg ezt írta: „Minekelőtte az alul írott hivatalosan

valamire kinevezve lenne, nem merészel semmi intézkedésbe fogni, azért is egész tisztelettel a hadügyminisztériumhoz kegyes intézkedés véget vissza utasítja." A másikban a bártfai katonai nevelőintézet jövőjét illetően kellett volna dönten, és ezért „Mészáros Lázár altábornagy úrnak, mint a katonai nevelés főfelügyelőjének elintézés végett áttétetik". Erre Mészáros azt írta: "Tévedésből, minek előtte ki nevezve lennék, hozám utasítva a Hadügyminisztériumnak intézkedés véget vissza küldetik." Ugyanaznap Mészáros Lázár saját kezűleg írt levélben számolt be a hadügyminisztériumnak a nagyváradi ka-

tonai nevelőintézetbeni szemléjének tapasztalatairól, és tett javaslatot az egészségügy, az élelmezés és az oktatás javítására az összes intézetben.

Mészáros 1849. június 1-jén, anélkül, hogy új beosztásába ki-nevezték volna, a fővárosba utazott, ahová a kormány és az országgyűlés is áttelepült néhány nap múlva. Ügyében itt következett be a fordulat, amikor Kossuth Lajos kormányzó kiadta az 1849. június 12-i K. 8043. számú rendeletét, mely szerint: „Miután altábornagy úr a hazánkbeli összes katonai növendék főfelügyelését kérelemre elvállalni szíveskedett, mű-

ködését azonban a hadügyminisztériumhoz ez érdeemben még Debreczenben leadott, s általam valamint Klapka tábornok akkori helyettes hadügyminiszter által egészben helyeselt véleményére, kívánt válasz elmaradása miatt mindeddig meg nem kezdhettem: én a hadügyminisztériumot utasítottam, hogy altábornagy Úrnak hihetőleg tévedésből elmaradt választ haladék nélkül megküldje.

Ezen értesítésemet pedig azon kérelemmel kötöm össze: miszerint a katonai nevelésnek hazánkra nézve olly fontos ügyét altábornagy úr ismert buzgó hazafiúságával felkarolva, a körüli bölcs működését

minél előbb megkezdeni ne terheltecsék."

A kormányzó egyidejűleg utasította Szabó Imrét, a Szemere-kormány hadügyi államtitkárát, hogy mielőbb adjanak választ Mészárosnak a katonai nevelésről szóló tervezetére. Június 13-tól Mészáros több fontos intézkedést adott ki a hadi főtanoda megnyitására, a katonai nevelőintézeti növendékek felvételére, ruházati, elhelyezési, egészségügyi és ellátási körülményei javítására.

A katonai nevelésről szóló tervezetére Görgey Artúr hadügyminisztertől 1849. június 26-án a következő választ kapta: „Miután altábornagy úrnak a

hadügyminisztériumhoz benyújtott terve és nézetei a katonai nevelés fölött, miben az ön szemlélet s eszmélkedés nyomain kívül, tapasztalata dús tárából merített ügyismeret világosan látható – a hadügyminisztérium tökéletes helybenhagyását, megelégedését, sőt tetszését megnyerték, a hadügyminisztérium szerencsésnek érzi magát, ha az ország – a szabadság s függetlenség véderejét egykor képezendő csemeték nevelését illeten férfiúra bízhatja, kinek üdvös működése s hatása alatt, katonai növeldéink rövid időn biztonnyal óhajtott virágzás fokára emelkedend-nek. Midőn a hadügyministeri-

um teljes megnyugvással s
örömmel siet altábornagy úr-
nak kezébe letenni, az ország
kormányzójának helybenhagyá-
sa mellett, a haza egyik legna-
gyobb kincsét – otalmára ren-
delt fiai katonai növeltetését;
egyszersmind e részbeni meg-
bízatását altábornagy úrral az
ide mellékelt kinevezési oklevél
által tudatja, felhíván altábor-
nagy urat, annyira szükségessé
vált intézeteket mielőbb életbe
léptesse.”

Ezt az elkésett miniszteri jó-
váhagyást 1849. június 29-én
postázták Mészárosnak, amikor
a katonai erőviszonyokban az
osztrák és orosz hadsereg javá-
ra billent a mérleg nyelve, és a

viharos események miatt a magyar tiszt- és altisztképzés ügyében már semmit sem lehetett tenni. Mészáros Lázár máig kiadatlan törökországi naplójában a katonai nevelés ügyéről 1849. december 31-én megállapította:

„Személyemre nézve sajnálom, hogy kedvencz gyermekeimet a Ludoviceumot, hol paradicsomot akartam a fiatalságnak teremteni, és ahonnént valódi hasznos gyakorlatos és tudományos egyének jöttek volna ki, kikből mint egy faoskolából, vagy növénytárból, a haza szükségait mérnöki, táborkari, tűzérei, gyalogsági és lovassági tekintetben pótolhattam volna, életbe nem léptethettem. Evvel

az intézménnyel akartam magamnak nevet, hírt és öröklést szerezni, a gondviselés azonban másképp akarta, Isten neki.” Ehhez később emlékirataiban még hozzátette: „Én ezen eszmével és annak embriójával együtt akarok a történetben élni, s ha valaki idézvén s megemlítvén nevemet, a forradalom alatti működésemet ezzel össze nem köti, – a többi egy füttyöt sem évén, – azt a feledékenységnek bízvást átengedheti.”

FŐVEZÉR ÉS VEZÉRKARI FŐNÖK

Június végére válságos katonai helyzet alakult ki, mivel a honvédseregnek (150 ezer fő, 464

lőveg) nem sikerült megakadályoznia az intervenciós erők (osztrákok 164 ezer fő, 770 lőveg; oroszok 193 ezer fő, 584 lőveg) betörését az országba: az orosz főerők Miskolc–Debrecen vonaláig, az osztrák főhadssereg pedig, miután győzött a június 28-i győri csatában, Komáromig nyomult előre, Bácskába Jellasics déli hadserege, Erdélybe az osztrák–orosz csapatok törtek be. Az 1849. június 28-án éjjel tartott kibővített minisztertanácsi ülés ebből az igen súlyos katonai helyzetből kiutat keresve elhatározta, hogy a sikeres ellentámadás érdekében Komárom védelmére csapatokat hagynak hátra, és a főváros

kiürítésével, a kormány és az országgyűlés Szegedre költözésével minden erőt a Tisza-Maros szögbe összpontosítanak.

Az új haditerv végrehajtását gátló politikai, katonai és személyi ellentéteket éles vita után úgy kívánták feloldani, hogy Mészáros Lázár rangidős tábornokra, annak minden tiltakozása ellenére, mint emlékirataiban megírta: „A fővezéri méltóság azonban rá tukmáltatott. Szerencsétlenségére hajlékony s engedő jelleme levén engedett a tanácskozási kívánságának.” Jól ismerve azonban saját hadvezéri képességeit, a politikai és katonai felső vezetés zavaros

viszonyait, a fővezérséget csak két feltétel teljesítésével vállalta el: 1. ha Dembinszky altábornagy lesz a vezérkari főnöke, 2. a „kormányzó a hadi munkálatokba az ő tudta nélkül a se-
reggel ne intézkedjen”.

Feltételeit elfogadták; ezt követően, július 1-jén, Kossuth kormányzó a minisztertanács jóváhagyásával elrendelte Görgeynek, hogy személyesen vegye át a hadügyminiszteri tárcát, és a fővezérséget adja át, mivel „a ministeri tanács hozzájárultával Mészáros Lázár altábornagy urat a nemzet hadseregei fővezérévé kineveztem”. Ezt körrendeletben tudatta a se-
regtest-parancsnokokkal, hang-

súlyozva, hogy „az ő rendeleteinek s intézkedéseinek minden hadtest, hadosztály, várparancsnokok, s általában az összes hadsereg feltétlenül engedelmeskedni s őt törvényes fővezéröknek ismerni elengedhetlen hazafiúi kötelességeknek tartásák”.

Mészáros a kormányhatározat szellemében július elején fővezéri intézkedések sorozatával kívánta az ellentámadáshoz szükséges erő-összpontosítást megvalósítani. Az összpontosítás körzetét úgy akarták biztosítani, hogy Vetter altábornagy déli hadserege, Arad és Temesvár ostroma mellett, Jellasics ellen támadó hadmű-

veletet hajt végre, Bem altábornagy erdélyi hadserege pedig védelmi hadművelet keretében ütközetekkel akadályozza meg az orosz és osztrák csapatok előnyomulását Szeged–Temesvár irányába. A fővezérség elrendelte a fel-dunai hadsereg azonnali elvonulását, és az alakuló közép-tiszai hadseregnek a fel-dunai hadsereg visszavonulását kellett fedeznie Cegléd–Szolnok térségében.

Mészáros a kormány azon határozatára, hogy személyesen indítsa el a fel-dunai hadsereget, július 2-án, amikor Görgey a komárom–ácsi csatában visszaverte a túlerőben lévő császári csapatokat, sikertelen kí-

sérletet tett a Komáromba való eljutásra. A csata másnapján terjedt el a fővezérváltás híre, amire a tisztikar kijelentette, hogy csak Görgey alatt kíván szolgálni. Ezt a kívánságot Klapka és Nagysándor tábornok terjesztették elő a július 5-i minisztertanácsi ülésen, amely méltányolta a kérést: Görgeyt a fel-dunai hadsereg élén hagyta, egyúttal újra elrendelte azonnali elvonulásukat az oroszok és a Jellasics elleni erő-összpontosítás érdekében.

Ezt sürgették a fővezér parancsai is, ám a Görgey vezette július 6-i haditanács úgy döntött, hogy két nap múlva megtámadja Haynau főhaderegét,

és ha a csata sikertelenül végződik, akkor indul el a Duna mentén Szeged felé. Ezt jelentették Mészárosnak, aki, mivel tudta, hogy a parancsai ellenére vállalt csatán, Görgeyék elhatározásán már nem képes változtatni, csak a kormányzó erélyes követelésére tett július 7-én ismételen sikertelen kísérletet a Komáromba jutásra. Mint Kossuthnak megírta: „Nincsen Komáromba tenni valóm, ha pedig nem törhetnek köröszkül, úgy Komáromba becsukatni mint fővezérnek nincs szándékom.” A kormányzót emlékeztette arra az ígéretére is, hogy nem avatkozik bele a hadműveleti

ügyekbe. Kossuth válaszában elismerte: „Abban teljesen egyetértek, hogy mely seregben kívántatik meg ezentúl személyes jelenléte, leginkább az altábornagy úr a hadi körülmények nyomán maga czél-szerűen ítélnetendi meg.”

Közben Kossuth Wisocki tábornok IX. hadtestét, amely Mészáros parancsára Nagykörösről Bácska felé menetelt, az oroszok debreceni hadműveletének hírére a fővezér tudta nélkül visszarendelte, és az összes tiszántúli alakulatokkal együtt Perczel tábornok parancsnoksága alá helyezte. A kormányzónak a fővezérség megkerülésével és tudta nélkül kiadott ren-

deletei és a hadműveleti kérdésekbe való beavatkozása miatt heves konfliktus tört ki. Mészáros július 8-i levelében bejelentette Kossuthnak, hogy ilyen körülmények között lehetetlennek tartja a haditerv végrehajtását, és kérte a fővezérség alóli felmentését, mivel úgy látta, „eljött az idő, hogy Kormányzó Úr egy oldala melletti haditanáccsal az ország hadi dolgait vezesse, melly tanácshoz reményelem hogy csekély személyemet nem sorozandja”.

Mészáros Dembinszky vezérkari főnökkel július 9-én hagyta el Pestet, miután Görgey és Klapka jelentette, hogy 9-e helyett két nap múlva hajt-

ják végre az áttörést – a hadi-
tervük valójában a Haynau fő-
hadseregével való döntő csatá-
ra törekvést tükrözte –, és utá-
na parancsai szerint elvonul-
nak. Mészáros és Dembinszky
még aznap este Szolnokon ta-
lálkozott Kossuthtal, s heves
vita alakult ki köztük a főve-
zéség kérdéséről, a döntést
azonban másnapra halasztot-
ták. Ám a fővezérváltás tovább
halasztódott, mivel Kossuth a
kozákok közeli megjelenésé-
nek hírére azonnal elutazott.
Mészáros kénytelen volt to-
vább folytatni – a kormányzó
hadműveleteket zavaró ren-
deleteit és parancsait nem egy-
szer semmibe vevő hadsereg-

parancsnokok ellenére – formális fővezéri tevékenységét.

Július 10-én tájékoztatta Görgeyt az orosz csapatok valószínű elhelyezkedéséről, és Vácon keresztül javasolta a Szeged felé való menetet, vagy ha ez lehetetlen, a Komáromba való visszatérést. A július 11-i átörésnek álcázott döntő ellen-csapás sajnos kudarcot vallott; Klapka két hadtesttel (18 ezer fő) Komáromban maradt, Görgey három hadtesttel (kb. 30 ezer fő) utóvédharcok és ütközetek közepette, az orosz főerőket megkerülve Balassagyarmaton, Losoncon, Miskolcon és Debrecenen keresztül Aradra vonult. Július 11-én Mé-

száros elrendelte Perczel közép-tiszai hadseregének (24 ezer fő, 42 löveg) összpontosítását Szolnoknál abból a célból, hogy a cári főerők balszárnya elleni hadművelettel segítse elő Görgey hadseregének Gödöllő felé való menetét. A fővezér megtudva, hogy Görgey Vác felé vonul, július 13-án elrendelte a közép-tiszai hadsereg előnyomulását Újszászig.

Július 14-én, amikor Aulich Lajos tábornokot kinevezték hadügyminiszterré, Mészáros újszászi főhadiszállásáról Kossuthnak átfogó hadműveleti helyzetelemzést küldött, melynek az volt a végkövetkeztetése, hogy Vetter nem tudja

megsemmisíteni Jellasics hadseregét, és noha reméli, hogy a fel-dunai hadsereg teljesíti kötelességét, az osztrák és orosz főerők 14 nap múlva Szeged körzetébe érnek. Ezért a város védelmére gyorsan magyar csapatokat kell koncentrálni, de kiürítésére is fel kell készülni. A fővezér semmi hírt nem kapott Görgey közeledéséről, viszont tudomást szerzett a főváros megszállásáról, ezért 15-én, nehogy a további előnyomulással az osztrák és orosz főhadsereg közé kerüljön, elrendelte a közép-tiszai hadsereg visszavonulását Abonyba. Másnap, mivel nem akart tétlenkedni az orosz hadmű-

veletekkel szemben, elrendelte, hogy a gyalogság fegyvertelen része maradjon Abonyban, a IX. hadtest nyomuljon Tápiószeléig, a lovasság pedig az orosz hadműveleti vonal irányába hajtson végre hadmozdulatokat. Mészáros 18-án elrendelte Perczelnek, hogy a további előnyomulás előtt hajtának végre Jászfényszaru irányába lovasfelderítést; másnap a gyalogság Tápiószelére, a lovasság Nagykátára vonult.

Az orosz főerők is megkezdték menetüket Gyöngyös felé: jobb szárnyuk biztosítására a II. hadtestből Tolsztoj tábornok alatt egy hadoszlop (13 lovasszázad, 14 löveg) lett kiküld-

ve, amely július 20-án délben vette a hírt Tura községben, hogy magyar csapatok tartózkodnak Zsámbok és Jászfényszaru helységeiben. Az orosz lovasság harcrendbe fejlődve várta a magyar huszárok (17 lovasszázad, 12 löveg) támadását. Mészáros parancsára a magyar lovasság rohamot indított az ellenség szárnyai ellen, az orosz jobbszárny átkarolása sikerrel járt, de a közben erősítésül odaérkezett orosz gyalogdandár harcba lépése és tüzérségének hatásos tüze szétzilálta, majd meghátrálásra kényszerítette a magyarokat. Mészárosnak erőfeszítései ellenére sem sikerült megakadályoznia a magyar csa-

tarend kettészakadását; csak azt tudta elérni, hogy a lovasság (ágyúkkal és szekerekkel) némi rendben hajtsa végre a hátrálást. Az alig egy óráig tartó ütközet kudarcral fejeződött be, a csapatok július 21-én Abonyba vonultak.

Mészáros abonyi főhadiszállásáról beszámolt a hadügyminiszternek a turai ütközetről, megjegyezve, hogy Perczel engedelmességét illetően nem néz nyugodtan a jövő elé, mivel a kormány közvetlenül küld rendeleteket a beosztott tábornokoknak, akik erre feljogosítva érzik magukat a magasabb beosztásúak elleni fellépésre.

Ezt a szemrehányást a következő nap mindenben igazolta. A hadsereg további hadműveletének kérdésében ugyanis eltérő álláspontok alakultak ki: Perczel az előnyomuló Haynau elől Kecskeméten és Félegyházán át szándékozott Szegedre vonulni, míg Mészáros azt követelte, hogy abba az irányba csak egy erős különítmény meneteljen, és a hadsereg nagyobb része Szolnoknál a Tisza bal partjára keljen át, és úgy vonuljon a szegedi táborba. A makacs és indulatos Perczel, Kossuthtól kapott független hadseregparancsnoki jogait hangoztatva, kereken megtagadta Mészáros

elvonulási parancsának végrehajtását, amiből a tábornokok között éles összeecsapás keletkezett. Mészáros a konfliktusról tájékoztatta a hadügyminisztert, és kérte, hogy egy alkalmasabb személlyel váltsák fel őt.

Mészáros fővezéri működését tovább folytatva Dembinszkyvel Szolnokon, Cibakházán, Szentesen át Hódmezővásárhelyre utazott, ahol július 27-én Kossuth kormányzóval és Batthyány Kázmér külügyminiszterrel megbeszélést folytattak a kialakult súlyos helyzetről és a fővezérség kérdéséről. A kormányzó magyarázkodása, hogy nem hatalmazta fel Per-

czelt önálló hadseregparancsnoki jogokkal, nem nyugtatta meg Mészárost, aki kitartott a már kinevezése percétől lehetlenné vált, formális főparancsnoki beosztásáról való lemondása mellett, majd Szegedre távozott.

Mészáros tisztában volt az-
zal, hogy július végére az ország függetlensége szempontjából tragikus katonai helyzet alakult ki: az ő fővezéri és vezérkari főnökének hibái és korlátai mellett, mindenekelőtt az ellenség nyomasztó túlereje, a politikai és katonai felső vezetés kibékíthetetlen ellentétei, a kormányzó beavatkozása a hadműveletek irányításába,

az egyes hadsereg-parancs-
kok látványos engedetlensége
tette lehetetlenné a Tisza–Ma-
ros szögi gyors erő-összpon-
tosítást, majd annak váratlan
csapásaival az osztrák és orosz
hadsereg részenkénti szétveré-
sét: a június végi – amúgy sem
reális – haditerv végrehajtása
kudarcot vallott.

Kossuth kormányzó 1849.
július 29-én este 7 órakor hét
miniszter és nyolc tábornok
részvételével miniszteri és
haditanácsot tartott, amit így
örökített meg a jegyzőkönyv:
„Mészáros altábornagy fel-
szólíttatott határozottan nyi-
latkozni: megmarad-e benyúj-
tott lemondása mellett, vagy a

fővezényletet folytatni kész. Mire altábornagy úr lemondása melletti maradását határozottan kijelentvén.”

Július 30-án Aulich hadügyminiszter értesítette Mészároost, hogy a minisztertanács határozata alapján a Szegednél és a Bánságban összpontosult csapatok főparancsnokának Dembinszkyt nevezte ki, őt pedig vezérkari főnökévé. A kormány miután ideiglenesen rendezte a fővezérség kérdését, augusztus 1-jén Aradra tette át székhelyét. Ekkor már csak órák kérdése volt, hogy Szeged térségében megkezdődjön a csata az osztrák és a magyar főhadseregek között.

Az ütközet kimenetelét több körülmény és tényező befolyásolta, elsősorban az, hogy lát-szatra ugyan a két hadsereg nagyjából azonos létszámú volt (magyar mintegy 38 ezer fő, 104 löveg; osztrák kb. 40 ezer fő, több mint 200 löveg), de míg Haynau erői harcedzett, magas fokú harci morállal rendelkező sorkatonákból, addig Dembinszky katonáinak kétharmada harcokban részt nem vett, kiképzetlen és részben felfegyverzetlen újoncokból és a kudarcok miatt demoralizálódott, alacsony harckészségű honvédekből állt. Igaz, a magyarok a Szeged és a Tisza között jól védhető állásokban

fogadhatták volna a nyílt te-
repről támadó ellenséget, ám
ez azt a veszélyt rejtette ma-
gában, hogy az új csapatokkal
megerősödött osztrákok könnyen
bekeríthették és foglyul
ejthették volna az egész ma-
gyar fősereget.

A helyzetet mérlegelve
Dembinszky és Mészáros a ki-
sebbik rosszat választotta: a
sánctáborban nem vállalt üt-
közetet: augusztus 1-jén éjjel az
egész hadsereggel átkelve a Ti-
szán Szentiván–Szőreg–Deszk
vonalában rendezkedett be vé-
delemre. Augusztus 4-én adta
ki a hadügyminiszter a fő-
vezérség ügyét rendező újabb
parancsát, amely csak a saját

csapataik feletti rendelkezési joggal, önálló hadseregparancsnokká nyilvánította Dembinszky, Vetter, Bem, Görgey és Klapka tábornokokat.

Ezen a napon kezdődtek meg a harcok Új-Szegednél, melyek 5-én tovább folytatódtak, de rövid és heves küzdelem után, a magyar harcrend hátát veszélyeztető Tiszán átkelt ellenség miatt, a csapatok parancs nélkül megkezdték a visszavonulást. Dembinszky és Mészáros az augusztus 6-i óbesenyői utóvédütközet és a 8-i csatádi lovasütközet után csapataikkal Temesvár közelebe értek. Itt Kmety és Vécsey

tábornokok alakulataival egyesülve a demoralizált és harc-készség nélküli hadsereg létszáma 60 ezer főre emelkedett. De Dembinszky és Mészáros, belátva az általános lehangolt-ságot és a harc vállalása kész-ségének hiányát, továbbra is kerülni akarta a döntő csatát. A kormánytól kapott hírek sze-rint a még szilárdan védekező – valójában már elveszett – Erdélybe akarták vezetni a hadsereget.

1849. augusztus 9-én, Kos-suth kinevezése alapján, Dem-binszkytól Bem vette át a had-sereg-parancsnokságot, aki az elvonulásra készülő, általa nem ismert csapatokkal csata-

rendbe állt Temesvártól északra, a Nyárad-patak mögött, Haynauval szemben. A csata tüzérségi párbajjal indult, majd magyar lovasrohamokkal folytatódott, de a magyar tüzérség lőszerhiánya miatt a császáriak kerekedtek felül. Hatásos tüzük és túlerejük megtörte a magyar középerőket és jobbszárnyat, közben Bem is megsebesült, ami előidézte a magyarok menekülését és vereségét.

A sebesült Bem először Mészárosnak ajánlotta fel a fővezérséget, de mivel az nem vette át, kinevezte Guyont vezérkari főnöknek, aki Lugos felé elrendelte a visszavonulást.

lást. Mészáros nagy hibának tartotta a csata elfogadását, és a vereséget a mohácsi csata-vesztéshez hasonlította: „Augusztus kilencedike az elharmkodott megütközés miatt szintén oly gyászos napja lett a magyarnak – csakhogy dicsemlenebb –, mint a mohácsi.”

A vereség hírére viharos gyorsasággal peregtek a drámai események. Augusztus 11-én Kossuth a kormánnyal együtt lemondott, és a legfőbb politikai és katonai hatalmat Görgeyre ruházta, aki 1849. augusztus 13-án Világosnál feltétel nélkül letette a fegyvert. A személyleírása alapján osztrákok által körözött „felségárulás

és a fegyveres felkelés végében bűnös” Mészáros tudta, hogy súlyos megtorlások várhatók, és ha az országban marad, élete veszélybe kerül. Ezért: „Lugoson átadva az átadandó főhadiszállási irodát és pénztárt, s búcsút vevén az utolsó magyaroktól, 11-dikén Karánsebesre indulánk, 12-dikén Mehádiára, s 13-dikán Orsovára, hol még egy zászlóalj honvéd őrködött” érkezett, itt „könnyes szemekkel talán végbúcsút vettem szegény hazámtól”, majd „mint magán s kötelezettség nélküli lény, augusztus 14-dikén Dembinszkyvel a török földre hajtottam”.

Ezzel lezárult Mészáros számára az a szerep, amit a forradalomban és szabadságharcban az önálló, független és polgári Magyarország megteremtéséért folyó küzdelemben betöltött.

MŰKÖDÉSE A SZÁMKIVETÉSBEN
(1849–1858)

Mészáros Dembinszkyvel 1849. augusztus 14-én késő délután lépte át a török határt. A két tábornok álnéven utazott, Mészáros Mády Lajos néven, orvosként mutatkozott be. A törökök azonban felismerték, és Turnu-Severinbe kísérték, ahol más menekültekkel együtt vesztegzár alá helyezték őket. Innen öt nap múlva kocsin Vidinbe utaztak, ahol Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Batthyány Kázmér, Perczel Mór és még mintegy 1600 menekült

tartózkodott. A Zia vidini pasával való augusztus 20-i találkozáson Mészáros elmondta, hogy küzdelmük szerencsétlen kimenetele kényszerítette őket hazájuk elhagyására, menekültként jöttek a szultán birodalmába, és teljes bizalommal teszik életüket nagylelkű pártfogása alá. Mészáros sorsa közös volt a többi menekültével. A nehéz körülmények között is egyenes jelleme szerint cselekedett. Augusztus 23-án megtagadta a Kossuthtal való együttműködést, aki ismét kormányzóként kezdett tevékenykedni.

A Vidinben töltött két hónap alatt elmélyült barátsága Dem-

binszkyvel, akivel eszmecserét folytatott társadalmi, gazdasági, technikai és tudományos kérdésekről. Itt fogadta el Katona Miklós ezredes szolgálatait, aki ettől kezdve elválaszthatatlan segítőjeként gondoskodott az idős tábornokról. A menekültek és Mészáros jövője azonban igen bizonytalan volt, mert az osztrák és orosz kormány éles diplomáciai csatározást folytatott a Portával kiadatásukért. A török kormány csak hosszas tanácskozás után, angol és francia támogatásra határozta el, hogy a háborús fenyegetés ellenére sem adja ki a menekülteket. A Porta 1849. szeptember

közepén a bonyodalmakból abban látta a kiutat, hogy felszólította a menekülteket az iszlám vallásra való áttérésre, amit többségük elutasított. Mészáros is határozottan megtagadta, noha még magas katonai méltóságot is ígértek neki a törökök.

Az átélt izgalmak, a mostoha klíma, az újságok lehangoló hírei, Batthyány Lajos és más hazafiak mártírhalála beteggétette Mészárost. Közben a Porta, teljesítve az osztrák és orosz követelést, a menekülteket Vidinből Sumlába (Sumen) szállította; Mészáros október 28-án indult el, és 1849. november 17-én érkezett a bulgáriai városká-

ba. Itt szerzett tudomást arról, hogy az osztrákok orgyilkosokkal akarnak végezni Kossuthtal, Batthyányval, Dembinszkyvel, Bemmellel és vele. November 23-án értesült arról, hogy a sorokról való diplomáciai alkudozás azzal végződött, hogy a menekült vezetőket internálják, és kényszer-tartózkodási helyül Kis-Ázsiát jelölték ki.

Mészáros Sumlában 1849. december 31-én kezdte meg az 1850. december 31-ig vezetett naplóját, amelyből kiderül, hogyan élte át a magyar számkivetettek körül európai ügyé váló nemzetközi küzdelmet, továbbá, hogy a menekültek napi életének részese volt. Napló-

jában saját szerepének túlzó kritikája mellett éles hangot üt meg a polgári forradalom és szabadságharc különböző politikai irányzataival, neves alakjaival szemben. Papírra vetett elmélkedésében, bár sajnálja nemzete tragédiáját, rendületlenül bízik abban, hogy hazája a jövőben a szabad népek közé emelkedve fog boldogulni. 1850 januárjában elkezdett törököltanulni, érdeklődéssel olvasta az újságok tudósításait az európai és hazai eseményekről. Nagyon foglalkoztatta internálásuk ügye is. Ezekről a kérdésekről, a „népek boldogítási eszméi”-ről sokat beszélgetett Dembinszkyvel.

Februárban megtudta, hogy az általa nagyra becsült híres gróf Josef Radetzky tábornagy már kétszer amnesztiát kért számára a császártól és feljegyezte: „Radetzky kétszer bocsánatért jött be a személyémért.” Mészáros erre elhatározta, hogy Radetzky segítségével fogja magyarországi és olaszországi levelezését lebonyolítani. Erről két naplójegyzete is tanúskodik: „Gróf Radetzky által olasz barátaimnak írtam, hiszem, hogy a nagy vezér nagy ember is lesz... Radetzkynek írtam és két levél átadására kértem, amint is némely könyvek küldésére. Meglátom, ha a statusember alszik-e, és a pol-

gárember él-e benne, melyly akkor is jótékony lehet, midőn a másik kárhoz.” Becsületére válik Radetzkynek, teljesítette Mészáros kérését.

A beteg Mészáros Katona Miklós kíséretében, az internált vezetők társaságában indult el kijelölt kényszerlakhelyére 1850. február 15-én. Várnáig batáron utaztak, itt egy török hadihajóra szállva folytatták útjukat. A Boszporuszon áthajózva értek gümleki (gemliki) kikötőjébe, majd onnan kocsin Brusszába (Bursa) utaztak. Itt elmélkedett Magyarország viszonyairól, és az újságok hírei alapján megállapította: „Mi lett belőled gőgös Ausztria, már

most értem, miért voltál boszszúálló, vérengző és törvényes gyilkos, mert gyenge és erőtlen voltál." Áprilisban örömmel vette át Antal bátyja pénzküldeményét és olasz barátainak leveleit, amelyekben azok vagyonukat és házukat ajánlották fel a számára.

Brusszából 1850. április 6-án indultak el, és hat nap múlva értek a kis-ázsiai Kutahiába, ahol egy kaszárnyában helyezték el az internáltakat. Itteni életéről naplójában és leveleiben számolt be, amiből kiderül, hogy visszaemlékezésének írása mellett az internáltak sorsa, a magyar ügy és vezetőinek becsülete foglalkoztatta. Belátta,

hogy a teljes kétségbeeséstől csak a megfeszített munka és a rendezett életvitel mentheti meg. Négy és öt óra között kelt fel, a kávéivás után 8 vagy 9 óráig a szabadban sétált, majd megreggelizett, s utána, szavai szerint: „Munka, történetírás, török nyelv tanulás, olvasás a milly könyvekhez jutni lehetett.” Közös ebéd Katona ezredessel és néhány társával, ez után kávézás és társalkodás a szobája előtti folyosón, majd olvasás és írás. Késő délután újabb séta következett, este folyosói beszélgetés, majd a szobában olvasás és 10 óra felé lefekvés. Ha a reggeli sétát meguntá, akkor a kaszárnya

350 lépésnyi folyosóját járta 6-8-szor körbe, ősszel és télen ez a napirendje egy órával később kezdődött. Feljegyzései szerint „ministeriális életrajzom mellett mi gyéren haladt, és mit legkedvetlenebb tárgya mellett még is végezni akarék, más könyvekre is került sor”. Francia, angol, német és magyar történeti műveket tanulmányozott.

A többi internálttal együtt álmodozott kiszabadulásukról, mivel elterjedt a hír, hogy a bonyolult európai viszonyok ellenére nemsokára véget ér törökországi kényszertartózkodásuk. Közben értesült arról is, hogy az internáltakat, így őt is

1850. január 9-én a cs. kir. pesti haditörvényszék elé idézték, ahol megkezdték ügyük tárgyalását. Mészáros 1850. május 6-án jegyezte fel: „Az újságokból olvastam, mivel 60-ad mággammal az idézésre meg nem jelentünk, pre contumariam elítéltettünk, következőleg május vége felé olvasandhatjuk. Az én ítéletem három közül egy leend, ha jól foghatom fel... 1-ső halál törvény szerint, 2-ik 20 évi fogság, 3-ra örökös számkivetés, meglátjuk.”

1850 júniusában Mészároost is felkereste Robertson festőművész, aki úgy festette le, hogy a Ludovika épületét kezében tartotta. Nagy figyelemmel kísérte

a hazai híreket. „Örültem – írta –, hogy Széchenyi István jobboldult.” Az amnesztiáról szóló tudósításokkal kapcsolatban július 15-én feljegyezte: „De, hogy én is befoglaltassam, nem hiszem, mert én mint ausztriai tábornok első példája annak, az ellen fegyvert fogni ki engem soronkívül tábornoknak nevezett ki, hálátlan dolog volt.”

Szeptember 8-án Mészároost Szolimán bejhez kérték, és ott Jasmagy osztrák titkos ügynök amnesztiája ügyében beszélt vele. Feljegyzése szerint „a császár örömet adna amnestiát, ha egy lépés történné tőlem, erre azt feleltem, győződésemmel nem engedi, ha amnestiát akar-

nak adni, elfogadom azon feltétel alatt, hogy a múlt tabularáza legyen, az az semmi felelősségre nem vonhatnék, hogy egypár éveket utazhassak; ígérem, hogy semmi politikába nem avatkozom, és evvel otthagytam, mi lesz belőle meglátjuk, hogy – semmi. Szegény Ausztria, ki illy kétes jellemre, alacsony és haszonlevő egyéniségeket választ orgánumul.” Közben egész ősszel az újságokban és levelezésekben sok szó esett az internáltak kiszabadulásáról folyó vitáról és időpontjáról.

1851 januárjától kiszabadulása utáni jövőjét tervezte, és nagyon várta internálása meg-

szüntetését. 1851. január 18-án Szemere Bertalannak Párizsba írt levelében hosszan taglalta ügyük állását, szabadulásuk lehetőségét. Ha az sikerül, ő Párizsba fog utazni, és majd új hazát keresni valószínű Amerikába. Április 20-án megütökött az amerikai kongresszus határozatában szereplő emigráció szón, amelyet misztikusnak és homályosnak tartott, nem önként távoztak hazájukból, ezért őket fogolyként és száműzöttként kezelik. 1851. május 4-én tudta meg, hogy szabad lesz, május 8-án indult útnak, és tíz nap múlva Szmirna (Izmír) kikötőjében szállt fel az angol utasszállító gőzhajóra.

A menekültek 1851. június 6-án érkeztek meg Angliába, a southamptoni kikötőbe, ahol a polgármester üdvözölte a volt hadügyminisztert és társait. Az angol újságok szerint Mészáros Lázár, a magas férfiú roppant szakállal, angolul jól beszélve válaszul azt mondta: szívében feledhetetlenül fog élni az angol nemzet rokonszenve; hogy ő régi tisztelője e nemzetnek, s azért már ifjú korában mint katoná, örömmel tanulta az angol nyelvet, de nem hitte volna soha, hogy ilyen körülmények közt kelljen még azt valaha használnia.

Southamptonban Mészáros találkozott Rónay Jácinttal, aki

arról tudósította a Pesti Naplót, miszerint: „Mészáros Lázár fölött nyom nélkül viharzott el a szerencsétlenség; érzése ugyan mély, de testben, lélekben ép, ő férfi, ő még mindig a régi Mészáros: vidorszeszélyű, őszinte s becsületes magyar ember.” Az angol fővárosban való tartózkodása alatt gyűléseken is fellépett, és nagy tömeg előtt sikeres angol szónoklatokat tartott. Londonban „egy becsületes hazánkfiánál, Meyer úrnál ki eddig még ingyen tart” lakott.

Mészáros nem feledkezett meg a Kutahiában internált társairól; levélben tudósította őket élményeiről. 1851. július 5-én

Perczel Miklós ezt jegyezte fel: „Temérdek levelet kaptunk, Mészárostól igen vígat. Londonban van, mindenfelé jár, agitál mellettünk. Azt hiszik, hogy ő Kossuth legjobb barátja. Egyébként Kossuth igen populáris ott, benne a népek szabadsága legjelesebb apostolát tekintik. Készülnek roppantul fogadni. Palmerson tudatá Mészárossal, hogy szeretné látni, el fog hozzá menni.” Július 19-én az ifjabb Perczel a következőket írta naplójába: „Batthyányék közölték Mészáros levelét. Leírja a leicesteri meetinget, küldi az odavaló hírlapot, ebben van beszédje. Peticio lett belőle nemcsak Palmerstonhoz, de az

alsóházhoz is. – Még több meeting is készül mellettünk, ő mindenikre hivatalos.”

Mészáros 1851 augusztusában Párizsba utazott, ahol sokat volt együtt Dembinszkyvel, gróf Teleki Sándorral, Beöthy Ödönnel és más magyarokkal. Mivel nincs elég elfoglaltsága, nem találja a helyét. Nem tetszik neki, mint írta 1851 szeptemberében, hogy a francia rendőrség „hajtóvadászatot tartott a hontalanok ellen”, és csak ismerőseinek kunyerálására engedték meg ott-tartózkodását, de nehezen bírja ki, hogy minduntalan jelentkeznie kell a rendőrségen. Erősen gondolkodik azon, hogy ne utazzon-e

vissza a ködös Londonba. Közben bejárta Párizs nevezetességeit, híres kertjeit és kastélyait. Szeptember közepén betegsége gyógyítására tengeri fürdőt venni Marseille-be utazott.

Ilyen hangulatban tudta meg, hogy a cs. kir. pesti hadtörvényszék ítélete alapján 1851. szeptember 21-én az Újépület mögötti Faraktár téren – a cs. kir. katonai szabályzat előírásai szerint – végrehajtották a kivégzését, in effigie, jelképesen felakasztották 35 társával. A korabeli tudósítás szerint „három hadbíró olvasta fel a szám szerint 36 ítéletet, s aztán a bakó az illető fekete táblákat, me-

lyeken a nevek fehéren voltak felírva, a gyaláztatfára akasztá". Ausztria ilyen szégyenletes tettel állt bosszút, hogy akarata ellenére szabadultak ki a kutahiai internáltak.

Az emigránsok és Mészáros helyzete még tarthatatlanabbá vált Louis Bonaparte 1851. december 2-i hírhedt államcsínye után, amikor még több rendőrizaklatásnak lettek kitéve. Ezért Mészáros 1852. januárjától az angliai Jersey szigetén tartózkodott Katona Miklós társaságában, ahová nemsokára követte őt Beöthy Ödön, Thaly Zsigmond, Perczel Mór és gróf Teleki Sándor. Itt is szigorú napirend alapján élt, újra el-

kezdeti kertészkedni, úszott, sétált, társalgott, olvasott, kiterjedt levelezést folytatott, és utolsó simításait végezte *Történeti töredékek egy ministerialis életből* című emlékiratain. Mint megjegyezte: „már egészen kész memoirejaimból mosogatom ki a foltokat, mely emlékiratnak halálom után arról kellend szólniok: hogy én semmi egyéb nem voltam, mint csupán becsületes ember”. Jerseyben kezdte el írni a befejezetlenül maradt *Egy emberélet töredékei* című életrajzát is.

Élményt jelentett a számára, hogy menekülttársaival hette kétszer a nagy francia írónál, Victor Hugonál töltötte

az estét. 1852 márciusától ismerőseinek, barátainak és rokonainak kifejtette, hogy megfelelő tájékozódás után le kíván telepedni az Egyesült Államokban. Özveggy gróf Batthyány Lajosnénak 1852. március 12-én írt levelében indoklásul azt hozta fel, hogy itt minden reménye eltűnt, nyomor fenyegeti s „azért elhatároztam ezt a szárazföldet elhagyni, s az új világ távol nyugatján, az Egyesült Államokban, hol múltam nem szolgál gátamul, nyitni magam számára tért s hol az önfentartás eszközei bár szintén bajosan, de mégis könnyebben kínálkoznak, mint itt”.

Mészáros özvegy Batthyány Lajosné, Antal bátyja és Amália unokahúga pénzügyi segítségével kezdte el újvilágbeli életét tervezgetni. Felvetődött benne egy fiúnevelő intézet létesítése is, de ahhoz nem volt elég tőkéje, ezért inkább egy farmergazdaság megvalósításában látta megélhetésének jövőjét. „Tehát az Óvilág szárazföldjén nincs mit keresnem, míg az Újvilágban kevés vagyonnal legalább megtalálhatom azt, amivel becsületesen fenntarthatom s végezhetem életem” – reménykedett 57. születésnapján, és ekkor eldöntötte, hogy augusztusban Katona Miklóssal áthajózik az óceánon

túlra. Ott egy nagyváros közelében 20 holdon gazdálkodnak, nemes gyümölcsfákkal vagy gyümölccsel kereskednek, esetleg selyemhernyó-tenyésztéssel is foglalkoznak majd. Télen pedig ő a városban egy filozófiai tanfolyamot indít, és hat nyelven is fog oktatni, mellette homeopátiás hasonszervi gyógy-móddal orvosi gyakorlatokat is folytat. Elgondolásai között szerepelt az is, hogy hat év múlva, miután az amerikai állampolgárságot megszerezte, kérni fogja a kormányt, hogy „engedje meg régi hazámat még egyszer láthatni” és „osztán új hazámba visszatérve, berekeszteni pályámat”.

Nagy érdeklődéssel tekintette meg 1853 júniusában Londonban a híres világkiállítást: „Az itteni műkitétel (világtárlat) – írta – valami fel-séges, nagyszerű dolog egy palotát vasoszlopokból, üveg-fedéllel 6 hó alatt építeni, ahol 70 000 ember járhat anélkül, hogy zsúfolva legyen, s annyi nagyszerű anyagi, gyártmányi, művészeti, mesterségi, föld-művelési tárgyakkal, hogy belől két német mérföldet kell járni keresztül-kasul, hogy mindent lásson az ember.”

Politikával ebben az időben nem foglalkozott, de nyilatkozataiból kiderült, hogy ha a haza hívná, akkor egyszerű

őrmesterként is újra fegyvert fogna a függetlenségért és szabadságért. 1853. augusztus 13-án szállt fel az Arábia gőzhajóra és indult el Amerikába, megjegyezve, „tehát tengerre magyar, megyen Yankee bőrbe változandó”.

Mészáros Lázár 1853. augusztus 23-án lépett amerikai földre, és három hónapi keresgélés után, ahogy egy decemberi levelében megjegyezte: „bácskai 75 holdas tótból – minek a forradalom előtt neveztettem – New-Jersey statusban, 39. szélességi fok alatt, New-Yorktól 20 mérföldnyire s oda gőzösön egy óra távolnyira 23 33/100 acre-es (24 holdas) yenkee lettem”.

Amerikai tartózkodásának első hónapjaiban rádöbbsent, hogy az élet itt is drága. Politikai szereplést nem vállalt, de az eseményeket élénk figyelemmel kísérte. Sokat járt társaságba, megismerkedett Harriet Beecher Stowe asszonnyal, a *Tamás bátya kunyhója* szerzőjével, és kiterjedt levelezésében számolt be életének alakulásáról bátyjának, unokahúgának, Vukovics Sebőnek és más ismert személyiségeknek. Az 1853. november elején kirobban török–oroszl háború hatására számos magyar emigráns a törökök oldalán kívánt részt venni a küzdelemben, Mészáros is kész volt részt vállalni a

harcban, és mintegy 120 volt honvéd menekült társa is követte volna. Ám az események úgy alakultak, hogy a farmerkodást választotta, megjegyezve: „Eleven és agyafúrt egy nép ez, s én kételkedem, hogy valaha még én is ily amerikaivá válhatnék... Emberei hanyat-homlok rohannak az üzletbe s szájukban csak a business, de nincs közöttük rang.” Ehhez még hozzátette: „A pénz az itteni arisztokratia, s ez szintén kevély és durva.”

Két társával, Katona Miklós ezredessel és Dancs Lajos századossal kezdte meg a gazdálkodást. Mészárosnak sikeresen induló gazdaságát azonban

egymás után elemi csapások érték: tűz, víz és szárazság. 1854. március 1-jén leégett a háza, áprilisban négy napig tartó zápor és orkán után víz öntötte el farmjának egy részét és bedöntötte leégett háza pincéjének falait, majd mivel szeptember közepéig nem esett az eső, és nagy hőség tombolt, minden vetése kiszáradt. A károk megrendítették Mészáros, akit a teljes eladósodás veszélye fenyegetett. Elhatározta, hogy farmját eladja. 1855. március végén, tizennégy havi gazdálkodás után Mészáros eladta farmját, amiről Vukovics Sebőnek 1855. április 2-án így számolt be: „Ez az utolsó Euró-

pába küldött levelem, melyet mint független paraszt gazda még hajlékomban írtam.” Reményeiben csalódva állapította meg, hogy „a republikánus életbe kemény mezei munkával kellett magunkat bele tanulnunk” és „nem olyas Eldorádó ez az Amerika, mint a milyennek hirdetik”.

Április 15-én bátyját is tudósította megváltozott helyzetéről, és azt is megírta: „Most tanító vagyok egy becsületes, jó birtokú amerikai családnál, melynél 300 tallér leendő évi fizetésem, lakással, élelemmel együtt.” A hozzá intézendő levelet pedig a jövőben így címezzék: „Mister Lázár Mészá-

ros. Flushing, Long-Island, New-York. A. S. of A Care of E. E. Mitchell, Esquire." Mészáros 1855 áprilisától 1858 szeptemberéig tanította német, olasz, latin, görög, francia nyelvekre, valamint matematikára és más tantárgyakra a Mitchell család négy gyermekét, a két leányt és a két fiút. „Lecke-óráim bár 4 órát tartanak – írta –, mégis hagynak annyi időt, hogy egy holdnyi kertnek egy nyolcad részét – melyet számomra adtak – megművelhetendem.” Örült annak, hogy 1855 augusztusában a családdal bejárhatta az Egyesült Államok északi részét, és útja során sok olyan mezőgazdasági gépet – kaszá-

lógépet, kézimalmot stb. – látott, melyekre szerint „honunknak igenis szüksége lenne”.

Ludvigh Jánossal, gróf Batthyány Lajosnéval, Vukovics Sebővel, Szemere Bertalannal és más menekülttársával folytatott levelezésében hazája helyzetével, az emigráció és Kossuth ügyeivel foglalkozott, de mint 1856. június 7-i levelében megállapította: „A politika rám nézve hánytató: legyen az európai vagy amerikai; a kormányok mindenütt absolutisticusak.” Ám kifejtette azt is, hogy számára a republikánus párt a szimpatikus, és azt támogatja, mert az a szabadság mellett harcol.

Ideje nagyobbik részét azonban a tanítás kötötte le. Nemegyszer jelentette ki, hogy „a yankeegyerekekből derék fiúkat nevelnem nem esik nehezemre”. Elragadtatással tudósította bátyját és unokahúgát arról, hogy 1856 júliusában „összeutaztam az államokat s láttam a Niagara világhírű vízesést”. Titkolta még önmaga előtt is, de leveleiből kiderült, hogy erősen foglalkoztatta életének további alakulása: „Jövendőmről nem gondoskodom, mert négy helyre hínak meghalni; azonban hol végzem be ezen utolsó műtétet? nem tudom, s remélem, hogy nem végzem be előbb, mielőtt Európát még

egyszer meg nem látnám, mit talán 1857-ben, legfőbb 1858-ban viendek ki.”

1857-ben sokat foglalkozott a magyarországi amnesztia, és esetleges hazatérésének ügyével. Unokahúgának kifejtette, hogy örül a politikai elítéltek részére adott amnesztiának, amely sok menekültnek megnyitotta az utat hazafelé. „De mind ennek nincs reám vonatkozása – állapította meg Mészáros –, mert tudod, hogy én meghaltam, s míg az életnek újra vissza nem adatom, nem kérhetek, nem szabad kérnem, mivel a holtak beszédét nem értik, s én elfeledtem az élők beszédét. A mint látod, a leg-

jobb akarattal sem követhettem tanácsodat. Ily esetben kérni annyi, mint hibáját beösmerni, s ezt csupán azért, hogy engem láss, nem kívánhatod.”

Tiltakozása ellenére unokahúga, Szutsics Amália, 1857 májusában személyesen Ferenc Józseftől kért, eredménytelenül, kegyelmet nagybátyja számára. Júniusban Mészáros megírta unokahúgának, nem helyesli, hogy kegyelme érdekében közbenjárt, mert ő nem fogja egész múltját megtagadni. 1858 végén meg fogja kapni az amerikai állampolgárságot, majd akkor fog hazalátogatni. Ludvigh Jánosnak jelentette ki az amnesztiáról: „Alig hiszem, hogy

a felakasztottak közül csak egy is in facie possibuli feltámadhasson”, és helyesli ugyan Hováth Mihály püspök hazatérési szándékát, de jó tanácsként megjegyzi a neves történésznek, „liberális szellemű magyar történelmét jó lesz hátrahagynia”.

1857 augusztusában Mészáros újra elutazott, hogy a „Niagara nagyszerű zuhatagain” gyönyörködjék: ekkor már szilárdan elhatározta, hogy nem fog egyéni kegyelmet kérni az uralkodótól. Bár a jövője kezdett bizonytalanná válni, mivel, mint írta: „tanítványaim jövő évre a collegiumba, tanítványnéim pedig talán a házaseleti

járomba – pardon! rózsá lánccok közé – jutnak, én pedig ismét a levegőben lebegek”. 1857 decemberében elhatározta, hogy Svájcban fog megtelepedni, ahová: „inkább egészségi állapotom kerget el engem innét, mintsem Amerika megünása, hol annyi jó embert találtam”. Tervéről Antal bátyjának így számolt be.: „Már most új tervvel foglalkozom, tudniillik Európa egyik országába könyvvívő hivatalt ajánlanak, ép azért a honoráriumért, a mellyel itt jutalmaznak.” Vukovics Sebőt szintén tudósítja szándékáról: „1858 szeptemberében amerikai polgárrá válom, s Európába októberben szándékozom

menni, ha t.i. pénzem leend, úgy ha Puky Miklós megtartja számomra Genfben az ajánlott nyomdai állomást s átvitet oda."

1858 januárjától októberig elutazásának előkészületeivel volt elfoglalva, unokahúgának bejelentette, hogy október 15-én indul el Amerikából, és először Angliába utazik, hogy Teleki Sándor gróf felesége – Johanka Bikersteth – és anyja, Lady Langdale régi meghívásának tegyen eleget, majd utána foglalja el állását Genfben Puky Miklós nyomdájában.

Közben állampolgárságának ügye is rendeződött, Mády Mészáros Lázár néven 1858. szep-

tember 15-én megkapta az Amerikai Egyesült Államok állampolgárságát igazoló okiratot. Ennek birtokában váltotta ki azonnal útlevelét, vette meg jegyét az Arábia hajóra, és kapott 1858. október 4-én francia, belga és svájci vízumot. Hajója 1858. október 15-én futott ki a New-York-i kikötőből, s ezzel véget ért ötesztendő amerikai tartózkodása.

Az Arábia 1858. október 25-én kötött ki az angliai Liverpoolban, ahová az idős tábornok már nagyon legyengülve érkezett meg. Itt két napot töltött Szabó Imre ezredesnél, és tűrhető állapotban utazott el a Hereford megyei Eywoodba

gróf Teleki Sándor anyósához, amiről október 28-án tudósította a Londonban élő Vukovics Sebőt. Egy újabb, október 31-i levelében azt írta barátjának, hogy állapota javult, és néhány napra Londonba megy. Ám a gondos ápolás ellenére november elejére megromlott állapota, a rossz hírt Lady Langdale 4-én, majd 11-én közölte a volt igazságügy-miniszterrel, aki másnap Eywoodba utazott. Ekkor már Czecz János is ott tartózkodott az álmatlanságban szenvedő nagybeteg mellett, akinek haláltusája három napig tartott. Mészáros Lázár egy keddi napon, 1858. november 16-án délután fél hatkor hunyt

el Lady Langdale eywoodi kastélyában.

Lady Langdale a halottról két fényképet készíttetett, az egyiket Antal bátyjának, a másikat Amália unokahúgának küldte el. Mészároست utolsó útjára Lady Langdale, Vukovics Sebő, Czech János és Szabó Imre honvéd ezredes kísérte el, hamvait az eywoodi parktól egy negyed-órányira, a Titley helységhez tartozó sírkertben temették el 1858. november 20-án délelőtt.

Mészáros Lázár halálhírét közölték az angol, német és más külföldi lapok, de hazájában az önkényuralom körülményei között szerényen emlékeztek meg róla.

Mészáros nem akart író lenni, mégis számkivetésének keserű évtizedében keletkezett gazdag irodalmi hagyatéka. *Egy emberi élet töredékei* című befejezetlenül maradt életrajzában gyermek- és ifjúkorának eseményeit rajzolja meg. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeiről, vezető politikai és katonai alakjairól, élményeiről és szerepéről írta meg a *Történeti töredékek egy ministeriális életről* című terjedelmes emlékiratát. Máig kiadatlan *Mészáros Lázár törökországi naplója 1849–1850* tartalmazza 1849. december 31-től 1850. december 31-ig napi feljegyzéseit saját és internált társai életéről. Mé-

száros 1850 és 1858 között kiterjedt levelezést folytatott neves személyiségekkel és rokonai-
val, ezekben vázolta a vele törté-
téteket és fejtette ki gondolai-
tait.

Életének utolsó hónapjaiban
Mészárost erősen foglalkoz-
tatta, hogy halála után mi lesz
írásainak sorsa, elhunytával
esetleges napvilágra kerülése.
Eközben jegyezte meg magáról,
hogy „a magyar tudós-társaság
ily szegény gyámoltalanokat is
számított levelező tagjai közé!
Természetesen, helyesen tőn a
nevezett tudós-társaság, hogy
őt nagy szerencsétlensége után
tagja sorából kitörölte, holtta
nyilvánította.” Valóban az ön-

kényuralom idején hatósági intézkedésre kihagyták a Magyar Tudományos Akadémia Almanachjaiból a száműzött akademikusok nevét. Mészáros Lázár neve újra csak az 1861. és 1863. évi kötetekben, az elhunyt tagokról közölt összeállításban szerepelt. Írásait, a cenzúra miatt sok részt kihagyva, Szokoly Viktor 1867-ben három kötetben adta közre.

A Magyar Tudományos Akadémián, melynek levelező tagja volt, a szokásos emlékbeszédet csak a kiegyezés után, 1868-ban mondta el felette Gyulai Pál rendes tag. Ebben megállapította, hogy „Mészáros mindvégig híve marad az 1848-ki for-

radalomnak, sőt szerepet játszik benne, de inkább a hazafi kötelesség és katonai becsület érzetéből, mint politikai erős meggyőződésből vagy Kosuthhoz való ragaszkodásból". Méltatva életét és munkásságát leszögezte, hogy benne „kitűnő írói tehetség lappang... Mindenik munkája inkább becses irodalmi mű, mint tisztán történeti forrás", bár nem tagadja „történetforrási becsét" sem.

Első honvédelmi miniszterünk, Mészáros Lázár honvéd altábornagy, a MTA levelező tagja, hamvai 1858. november 20-ától 133 esztendőn keresztül nyugodtak angol földben, míg

1991. március 15-én délelőtt szülőföldjén, Baján a Rókus-kápolnában helyezték el végső nyugalomra.

* * *

Tagadhatatlan tény, hogy Mé-
száros Lázár tetteivel és mun-
káival nemcsak a magyar tör-
ténelemben, hanem tudomány-
történetünkbe is beírta nevét.
Tanulságos életműve bizo-
nyítja, hogy karddal és tollal
szolgált Magyarország polgári
átalakítását. Egyik utolsó leve-
lében írta le:

„Az idő, a szaporább közle-
kedés, a türhetőleg jobb eszmék
terjedése s a pozitív és történelmi

jog fog még egy sui generis független Magyarországot alkotni, csak hogy nem olyat, a melyet a magyar gőg kíván s remél; a 'mikor?' a nemzet halhatatlansága mellett másodrangú kérdés."

BIBLIOGRÁFIA

A FORRÁSOKRÓL

A Mészáros Lázár családjára vonatkozó iratok megtalálhatók a Bajai Türr István Múzeum Adattárában, a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban és a Magyar Országos Levéltárban. Mészáros 1813 és 1848 közötti katonai szolgálatának iratait a bécsi Kriegsarchiv és a budapesti Hadtörténeti Levéltár őrzi; a tudományos munkásságára vonatkozó dokumentumok fellelhetők a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában; 1848–1849. évi hadügyminiszteri és katonai tevékenységének iratai a Magyar Országos Levéltár Az 1848–49-i minisztérium levéltárában, a Hadtörténeti Levéltár 1848–49. évi gyűjteményében és a General Commando in Ungarn 1848 anyagában vannak elhelyezve; hadbíróvási peranyaga, emigrációs életére vonatkozó naplója, iratai és levelezése a Hadtörténeti Levéltárban, az Országos Széchényi

Könyvtár Kézirattárában, az MTA Könyvtár Kézirattárában és még más levéltárakban találhatók.

MÉSZÁROS LÁZÁR FŐBB MŰVEI

A szederfa tenyésztésének s kezelésének módja Olaszországban. Magyar Gazda, 1842. szeptember 25. (77.) sz. 1215–1226., szeptember 29. (78.) sz. 1238–1241.

Selyembogár nevelés. Magyar Gazda, 1847. június 23. (50.) sz. 785–790., június 30. (52.) 823–826.

Alaprajza egy felállítandó magyar katonai főtanodának. Budapest, 1848.

Törvénycikk az ország védelmére szükséges katonai erő kiállításáról. Budapest, 1848.

Javaslat, mint lehetne a jelenlegi újoncozási rendszert javítani, tekintettel az újabban kifejlődött alkotmányos viszonyokra. Budapest, 1848.

Beszéd és vita az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról szóló törvényjavaslatról. Közlöny, 1848. augusztus 18. (70.) sz. 339–341., augusztus 19. (71.) sz. 348–353., augusztus 20. (72.) sz. 355–359., augusztus 21. (73.) 361–364., augusztus 23. (75.) 369–375.,

augusztus 24. (76.) 377–383., augusztus 28. (80) sz. 408.

Az eddigi országos haditanácscsal egyesült királyi hadügyminisztérium rendelkezési terve. Budapest, 1848.

Terv a felállítandó magyar katonai főtanoda tárgyában. Közlöny, 1848. december 11. (184.) sz. 870–872., december 12. (185.) sz. 875–876.

Némely figyelemre valók a fiatalabb lovas és gyalog honvédek számára. Debrecen, 1849.

Huszárok kézikönyvecskéje. Oktatási szabályul altisztek és közvitézek számára. Pest, 1849.

Mészáros Lázár emlékiratai. 1848–1849. Az eredeti kéziratokból közrebocs. SZOKOLY VIKTOR. I–II. Pest, 1867.

Mészáros Lázár külföldi levelei és életirata. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja SZOKOLY VIKTOR. Pest, 1867.

Mészáros Lázár: Eszmék és jellemrajzok az 1848–49. forradalom eseményeiről és szereplőiről. Közrebocsátja SZOKOLY VIKTOR. Pest, 1871.

Mészáros Lázár: A katonaságról. A Magyar Tudós Társaság levelező tagi székfoglaló értekezése 1845. Közreadta ÁCS TIBOR. Budapest, 1979.

A MÉSZÁROS LÁZÁRRAL FOGLALKOZÓ
IRODALOMBÓL

- SZONTAGH GUSZTÁV: A szenvedélyes dinnyész
ez évi dinnyetermesztése és tapasztalatai.
Magyar Gazda, 1847. október 29. (87.) sz.
1375.
- GYULAI PÁL: Mészáros Lázár. 1868. Emlék-
beszédek. II. Budapest, 1902. 4–19.
- SIROKAY ZOLTÁN: Mészáros Lázár tábornok,
az első magyar hadügyminiszter. Máté-
szalka, 1928.
- NEMESKÜRTY ISTVÁN: Mészáros Lázár akadé-
miai székfoglaló előadása, 1845. Hadtörté-
nelmi Közlemények, 1977. 4. sz. 601–610.
- ÁCS TIBOR: Adalékok Mészáros Lázár tudo-
mányos munkásságához és katonai
portréjához. Hadtörténelmi Közlemé-
nyek, 1979. 4. sz. 623–639.
- ÁCS TIBOR: Mészáros Lázár ifjúsága és szol-
gálata a 7. huszárezredben 1796–1837.
Hadtörténelmi Közlemények, 1986. 4. sz.
659–693.
- ÁCS TIBOR: Széchenyi István és Mészáros
Lázár. Kortárs, 1988. 11. sz. 91–98.
- Mészáros Lázár emlékezete. Az 1991. március
13-i tudományos ülésen elhangzott
előadások. Szerk. KÓHEGYI MIHÁLY és
MERK ZSUZSA. Baja, 1993.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Rt. vezérigazgatója
Szedés: Fényszedés Bt.
A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Freier László
Martonvásár, 1996
Nyomdai táskaszám: 559
Felelős szerkesztő: Tárnok Irén
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
Kiadványszám: A/96/124
Megjelent 7,41 (A/5) ív terjedelemben
+ 1 db melléklet
HU ISSN 0133-1884



